ДРАМАТУРГІЯ

АЛЯКСЕЙ ДУДАРАЎ

РАДАВЫЯ

ДРАМАТЫЧНАЯ БАЛАДА Ў ДЗВЮХ ДЗЕЯХ

Калі кожнага савецкага чалавека, што загінуў у бойцы з фашызмам, ушанаваць мінутай маўчання, давядзецца маўчаць 38 гадоў.

З газет

ДЗЕЮЧЫЯ АСОБЫ

ДУГІН.
ДЗЕРВАЕД.
БУШЦЕЦ.
САЛЯНІК.
АДУВАНЧЫК.
МАР'Я.
ЛІДА.
ВЕРА.
ЛЮСЬКА.
ЖАНЧЫНА.
ЛЕЙТЭНАНТ.
ТЭЛЕФАНІСТ.
ГЛУХАНЯМЫ.

ДЗЕЯ ПЕРШАЯ

Сцяна невялікага касцёла, прабітая амаль на ўсю даўжыню цяжкім дальнабойным снарадам. Аграмадны чорны пралом. Гурбы рудога, бы ссохлая кроў, друзу. Злева і справа захаваліся невялічкія прадаўгаватыя акенцы з вітражамі, трошкі лепкі, і ўсё. Астатняе на зямлі.

Па будынку мітусяцца людзі. Побач, зусім побач грымоты бою. Выбухі, кулямётныя чэргі, чырвоныя бліскавіцы ў вітражах. Мабыць, гэта КП. Хрыпаты голас тэлефаніста не дазавецца:

— Победа, Победа — я Заря... Победа, Победа — я Заря... Ну куды ж ты падзелася? Победа, родненькая,— я Заря...

Чуваць і іншыя галасы:

— Куды?! Куды, мацъ вашу! Што ён робіць? Дай Гарбачэўскага! Назад! Назад, я сказаў! Прапускайце іх... Пяхоту, пяхоту адсякайце!!!

— Першы замацаваўся...

— Перанясі агонь!

— Бі па леваму флангу... Там у іх танкі аднекуль!

— Сурнач! Хапай усіх каго можна — дуй налева да Гарбачэўскага. Скажы, загадай, каб... Адным словам — дуй! Там разбярэшся.

— Победа, Победа — я Заря... Победа, Победа — я...

З грымотаў бою выдзяляецца пранэзлівы посвіст цяжкога снарада. Набліжаецца, мацнее...

— Лажысь!!

Выбух! Процілеглая сцяна здрыганулася і амаль уся абрынулася на людзей. Узнік яшчэ адзін пралом. Слуп сонечных промняў скрозь пыл урываецца ў будынак. Гэта толькі здавалася, што на вуліцы прыцемкі. А на вуліцы быў веснавы сонечны дзень. Усё раптоўна сціхла. І заместа кулямётных чэргаў сыпануў свой пошчак салавей. Далёка праз пралом бачны спакойны лес, роўненькі зялёны луг, зверху звісаюць галіны нябачнага дрэва, што расце каля будынка. Нейкі час усё нерухома. Потым у адным месцы з-пад бітай цэглы выкараскаўся кантужаны Тэлефаніст, усё яшчэ прыціскаючы да вуха разбітую тэлефонную трубку. Ашалела хаўкае ротам.

Тэлефаніст *(глядзіць шырока адкрытымі невідушчымі вачыма і ідзе на сцяну).* По-бе-да... По-бе-да... Я — Заря... Я — Заря... *(Натыкаецца на сцяну, паварочваецца, ідзе па бітай цэгле да пралома насустрач сонечнаму святлу.)* По-беда... Родненькая... По-беда-а-а... *(Падае вонкі.)*

Спявае-заліваецца салавей. Паўза. Здалёк павольна-павольна ідзе Дзерваед. Брудны, запылены, расхрыстаны, без каскі. Колькі яму гадоў, цяжка вызначыць. Можа, сорак, а можа, і трыццаць. Сівы ўвесь, нават бровы сівыя. Змучаныя вочы ўвесь час глядзяць пад ногі. Цягнучы за рэмень аўтамат і спатыкаючыся, прайшоў праз разбіты будынак да сцяны, прытуліўся да яе, споўз на зямлю. У адной з ніш, дзе звычайна стаяць каменныя постаці, узнікае маладая бялявая Жанчына з дзіцем на руках. Доўгая, вышываная чырвоным белая-белая сарочка. Стаіць і калыхае дзіця. Бязгучна, запаволена.

Дзерваед *(цяжка).* Жывы, жывы я, Мар'я... Хочаш не хочаш, а жывы... Даруй ты мне... Нацярпеўся... Так нацярпеўся...

Мар'я не адказвае. Калыхае дзіця.

Пуста ў маім сэрцы, Мар'я... Выкіпела ўсё... Адпусці ты маю душу! Хоць трошкі на вайну спішы. Хоць трохі, Мар'я...

Мар'я не адказвае. Калыхаючы дзіця, знікае. Праз пралом уваходзіць Бушчэц. Стомлены каржакаваты хлопец гадоў пад трыццаць. Гаворыць заўсёды зацята і нервова. Вочы сухія.

Бушчэц *(прысеў ля процілеглай сцяны, зняў каску, выцер пот)*. Цэлы, партызан?..

Дзерваед. Цэлы...

Бушчэц. Мяне адзін, сука, прыкладам гвазданyў... Кацялок трашчыць... Гальчанскага не бачыў?

Дзерваед. Не...

Бушчэц. Дай глынуць чаго-небудзь...

Дзерваед здымае пагнутую біклагу. Трасе над вухам.

Дзерваед. Нямашака... Выцекла... Асколкам, здаецца, чапанула...

Бушчэц. Шчасціць табе...

Дзерваед. Ага...

Бушчэц. Каго з нашых бачыў?

Дзерваед. Кроў вытры... *(Моўчкі глядзіць перад сабой.)*

Бушчэц *(нервова)*. Ну, чаго ты глядзіш? Чаго глядзіш?

Дзерваед. Цяжка мне...

Бушчэц. Мне лёгка! Так лёгка — палячу хутка...

Дзерваед. То добра...

У праломе з'яўляюцца яшчэ два байцы. Хударлявы, з бледным тварам Салянік вядзе Адуванчыка з перабінтаванай галавой. Гэта зусім хлапчук. І сапраўды падобны на адуванчыка. Галава ў белых кучаравінках, толькі ў адным месцы над левай скроняй валасы не растуць. Плача. Салянік адпусціў таварыша, зняў каску, зняў з пляча аўтамат, перахрысціўся.

Бушчэц. Што, Адуванчык, атрымаў на абаранкі?

Адуванчык. Валі-іць...

Бушчэц. Ідзі ў санбат... *(Да Саляніка.)* Апостал, завядзі яго...

Адуванчык *(хныча)*. Вуха, паскуда, адгрыз... Счапіліся ў траншэі... У яго цясак, а ў мяне аўтамат... Адзін аднаго за рукі — і танцуем... Ён мяне нагой ззаду, я яго нагой ззаду... Худы, стары, а жылісты... І так я яго, і так... Як абцугамі за рукі схапіў! А потым хавальнік свой раскрыў, зубы жоўтыя, рэдкія, і за нос мяне — цап! Я морду ўбок, а ён за вуха, барбос паганы! І грызе... Я крычу, а ён грызе...

Б у ш ц е ц. Ты б яму яшчэ што-небудзь падставіў...

А д у в а н ч ы к. Ну як я буду без вуха? З аднаго боку падсмалены, а з другога без вуха!

Б у ш ц е ц. У цырк пойдзеш... Людзей смяшыць...

А д у в а н ч ы к. Дзякуй, Мішка Гальчанскі падаспеў... Закалоў гада, а то ён бы мяне саўсім загрыз...

Б у ш ц е ц. А дзе Гальчанскі?

А д у в а н ч ы к. Адкуль я ведаю? Ён далей пабег...

С а л я н і к. Супакоіўся Мішка... Каля брамы ляжыць... Крокі тры да сцяны не дабег...

Б у ш ц е ц. Мо параніла?

С а л я н і к *(паківаў галавой)*. Я яму вочы закрываў...

Б у ш ц е ц *(уздыхнуў)*. Значыць, закурым яго табачок... *(Пакорпаўся ў кішэнях, дастаў замусолены пачак «Казбеку». Да Дзерваеда.)* Бяры, партызан... Казаў, калі што-якое — на памінкі вам пакідаю. А да Берліна дойдзем — перад Гітлерам выкуру, а акурак у яго на лбе затушу...

Д з е р в а е д *(бярэ папяросу)*. Не затушыў...

А д у в а н ч ы к. Дай і мне...

Б у ш ц е ц. Кашляць будзеш...

А д у в а н ч ы к *(злосна)*. Дай мне!!

Б у ш ц е ц. Чаго крычыш? У мяне вушы цэлыя... *(Да Саляніка.)* Мацвей, пацягнеш сатанінскага зелля? Бяры, бяры... Памяні Мішку Гальчанскага...

С а л я н і к. Я памяну... *(Папяросу не бярэ.)*

Кураць. Паўза.

Б у ш ц е ц *(задуменна глядзіць на дымок ад папяросы)*. Ну, вось і ўсё, Мішка... Старыя твае і дзеткі малыя ў Ленінградзе з голаду памерлі ў блакаду, жонку на фронце забіла, сам ты пяць разоў быў паранены і два разы кантужаны і лёг касцьмі на чужой зямлі перад канцом вайны... *(Нервова затушыў папяросу аб уласную далонь.)* Два гады пад адным шыняльком спалі, з аднаго кацялка елі, па чарзе наркомаўскую пілі! Мне б зараз выць, валасы на сабе рваць, а я куру яго папяроску, і хоць бы... Нават рады, сволач, што не мяне сёння, а яго паклалі...

С а л я н і к. Ужо і плакаць не можаш?..

Б у ш ц е ц. Чым плакаць?! Калі б па адной слязінцы на кожную смерць, на ўсё, што бачыў, ды

я б па кропельцы расплёскаўся ад Ржэва да Германіі...

Салянік. Цяжка табе будзе... Калі ўсё высахла...

Бушцец. Ідзі ты!

Паўза.

Адуванчык *(падышоў да Дзерваеда)*. Дзед, а мне нашыўку дадуць?

Дзерваед. Што?

Адуванчык. Нашыўку, кажу, дадуць за вуха ці не? Ну, як у Гальчанскага былі... Раненне ўсё-ткі... Лёгкае...

Бушцец. Нашыўкі за раненне ад кулі даюць, а не ад гнілых зубоў.

Адуванчык. Дык мне ж яго не пацукі адгрызалі, а фашыст! Якая розніца, куляй ці зубамі? Вайна во-во скончыцца, а на гімнасцёрцы адны гузікі... Хоць бы нашыўку якую...

Салянік *(ціха)*. Госпадзі, дай нам сілы...

Бушцец. Каму ты молішся, ахламон? Гэта ж касцёл!

Салянік. Бог адзін...

Бушцец. Тут, можа, Гебельса хрысцілі, а ён моліцца, прыдурак. Адуванчык, папрасі, хай ён табе нашыўку вымаліць...

Дзерваед. Не чапай чалавека... *(Да Адуванчыка.)* А ты за нашыўкамі не ганіся... Хопіць з цябе нашывак і на сэрцы... Жывым трэба застацца...

Адуванчык. А мяне не заб'юць... Я яшчэ маленькі быў, матцы цыганка гадала на мяне... Па жылках... У мяне тады на твары жылкі такія сіненькія былі... Кажа, хай вады баіцца. Ад агню, ад кулі і ад сухот на ім закляцце ляжыць... А вады хай баіцца. Во! Агонь мяне і не ўзяў... Нас палілі... Прыходзяць, каля печы рукі пагрэлі, пытаюцца: «Матка, яйка, млеко, шпек партызант даваль?» Не, кажа, няма, не ведаем... «Шлехт, кажуць, плёхо, капут». Да печкі тварамі паставілі. У маткі сястрычка маленькая на руках. Матка просіць: «Паночкі, каб жа толькі не больна дзеткам было... Не страляйце больна...» А Зоська на вуха шэпча: «А гэта не шчакотна... калі страляюць?» Шчыкоткі баялася. Шчыкотна ж не было. І больна не было... Яны нас абушком па галаве кожнага... Каб не мучаліся, значыць... *(Да Саляніка.)*

Слухай, Мацвей, а я тады бога трызніў... Гэта не грэх, бога трызніць?

Салянік. Гэта знаменіе...

Бушцец. Цьфу!

Адуванчык. Знаменіе... Стаю, здаецца, на снезе... Вакол ні душы... Ні хат, ні дрэў... Як вымерла зямля. Адзін роўны снег. Бог падыходзіць. З барадой і лысінай, усё як паложана... Здароў, кажа, Лёня... Здароў, кажу, хоць цябе і няма. Даю табе, Лёнька, медаль... Здымае сонца з неба і давай мне на галаву адзяваць... А яно гарачэннае! Мазгі ў чэрапе закіпаюць... Плачу, адпіхваю яго, а ён сонца мне як кепку на галаву...

Салянік. Благадаць на табе, Леанід...

Адуванчык. Галавешка на мне была, а не благадаць! Ачуняў, а яна во тут во, каля скроні дагарае... Выпаліла ўсё да мяса... І валасы не растуць...

Дзерваед. Ты б іх зачэсваў на гэта месца...

Адуванчык. Так што я ні агню, ні кулі не баюся... З агню тады нехта вынес, у партызанах адбыў, амаль год ваюю, і хоць бы драпіна... Кулі побач ціўкаюць... Ціў-у-у, ціў-у... Вуха толькі во сёння... І то не куляй...

Бушцец. Майму дзядзьку цыганка нагадала: загінеш ад гарэлкі. Напужа-ала — дваццаць гадоў не піў... Нават піва. І загінуў.

Салянік. Пачаў, значыцца...

Бушцец. Суседка над намі жыла. Яе мужык любіў гэта дзела. Пачала аднойчы ганяць яго, непачатую пляшку праз акно выкінула, а дзядзька на лавачцы сядзеў... Бутэлькай «Московской особой» па цемечку — цюк! І гатоў. Загінуў ад гарэлкі... *(Нечакана.)* А пахаваюць у брацкай?

Дзерваед. Каго?

Бушцец. Мішку...

Дзерваед. Схадзі зірні...

Бушцец. Не пайду! Нікога мёртвага не бачыў... Ні маткі, ні бацькі, ні сясцёр... І яго не хачу! Схадзі ты... Га, партызан? Скажы, даруй за мяне... Схадзі, партызан... Ну, чаго ты глядзіш? Сходзіш?

Дзерваед. То добра... Нешта з маладых нікога няма...

Бушцец. Усё ў кучу, як авечкі, лезлі. Толькі заляжам — са ўсіх бакоў да мяне паўзуць! Куды, маць вашу?! Па кучах толькі і лупяць. Усё адно

паўзуць, вочы вытрашчыўшы. Мяне Мішка ў атаках і блізка да сябе не падпускаў. Смерць, кажа, дыхае нада мной, а ты побач — і табе пападзе... Адчуваў, ці што?

Праз пралом уваходзіць старшына Дугін. Камандзір аддзялення. Спакойны, высокі, мудрыя і трошкі жорсткія вочы. У руках нясе тэрмас, біклагу, рэчмяшок. Падышоў да байцоў, кінуў усё на зямлю, прысеў на тэрмас.

Дугін. Хто Саляніка бачыў?

Бушчэц. Вунь ён святых разглядвае... Мацвей!

Салянік. Што?

Дугін. Цьфу! А я яго па траншэях шукаю... *(Да Дзерваеда.)* Партызан, чаму без каскі быў?

Дзерваед. Забыўся...

Дугін. Я табе забуду! *(Да Адуванчыка.)* Што ў цябе, малы?

Адуванчык. Вуха...

Дугін. Моцна?

Адуванчык. Баліць...

Бушчэц. Гальчанскага забіла.

Дугін. Бачыў...

Дзерваед. Яшчэ хто?

Дугін. Усё... Больш ніхто не прыйдзе. Якавенку мінай яшчэ ў сваім акопе да атакі... Гураў і Варонін у санбаце. Гураў, мабыць, выкараскаецца... У яго тут *(паказаў на грудзі)* скразное... Варонін цяжкі... І ў шпіталь не павязуць — паўжывата выдрала... Адваяваўся... Так што сёння нам лафа... Па паўлітру на брата наркомаўскай выйдзе... З трэцяга ўзвода падкінулі... Там саўсім піць няма каму. Пастраення не будзе, строіць няма каго... Усёй роце падзяка за вышыню... Так што будзем вячэраць, хлопцы... Давай, партызан, сцяліце плашч-палатку... Хто хоча, можа НЗ адкрыць. Хаця тут усяго хопіць... Бушчэц!

Бушчэц. Што?

Дугін. Не што, а я! Хадзі сюды...

Бушчэц *(падыходзіць)*. Ну, я...

Дугін *(шэптам, зацята)*. Ты ў склепе быў?

Бушчэц. У якім склепе?

Дугін. Ты тут Ваньку не строй... Пакажы сваю фінягу!

Бушчэц, крыва ўсміхнуўшыся, дастае з-за спіны трафейны эсэсаўскі корцік, падае Дугіну. Той разглядвае.

Б у ш ц е ц. Ну што ты, старшына... Я б яго выцер ці ў сажалцы спаласнуў... Бачыў, там сярод двара сажалка? Лебедзі чорныя плаваюць... Любяць, паскуды, чорнае... А што там у склепе, калі не сакрэт? *(І нечакана ўзвіўся.)* А калі б ён быў і ў крыві?! Што з таго?! Я з атакі, а не з бульварчыка!

Д у г і н. Разгаворчыкі! *(Спакойна, вяртаючы корцік.)* Адным словам, вось што, Сярожа: загад Вярхоўнага ты ведаеш... Ведаеш ці не?

Б у ш ц е ц. Ну, ведаю...

Д у г і н. Не «ну»...

Б у ш ц е ц. Так точна, таварыш старшына! За жорсткае абыходжанне з мірным насельніцтвам або з ваеннапалоннымі...

Д у г і н. Вось іменна... Ведаеш. Ты мне блізкі чалавек... Брат. Але азвярэць, стаць такімі, як яны, я табе не дам! Чуеш? Яшчэ што-небудзь... я цябе без трыбунала... Сам... Усёк?

Б у ш ц е ц. Усёк.

Д у г і н. Мы з табой славяне, Сярожа... І прыйшлі сюды заваёўваць сімпатыю...

Б у ш ц е ц. А я на немцы жаніцца не збіраюся. Сімпатый мне не трэба.

Д у г і н. Мне таксама. Тваім дзецям можа спатрэбіцца.

Б у ш ц е ц. Чаму ж яны пра гэта не думалі?

Д у г і н. Мы з табой не яны! Я так думаю... Пытанні ёсць?

Б у ш ц е ц. Табе сны сняцца, Дугін?

Д у г і н. Я чацвёрты год не высыпаюся...

Б у ш ц е ц. А я засынаць баюся! Загад... Вярхоўны ў Маскве, а я тут... Бацька, маці, сястрычкі маленькія зямлю параць... Жонку ў канцлагеры спалілі... Мяне ад Люські з вясельнага стала ўзялі пасля першай чаркі... «Горка» нават не крычалі! Ведаеш, што мне сніцца?! Ад самага Ржэва! Вяселле маё. Сядзім за сталом усе ў белым... І перад кожным чарка... А ў чарцы кроў замест віна... І ўсе госці глядзяць на мяне! Я з Люськай павінен выпіць... Тады і ім не давядзецца... Я ўстаю, бяру гэтую чарку... І прачынаюся... Халодны пот, а ў роце салёны смак... *(Жорстка.)* Пытанні ёсць?!

Д у г і н. Пайшлі вып'ем... Вайна хутка скончыцца... І трэба будзе жыць... Разумееш, ж ы ц ь...

Б у ш ц е ц. Жыць...

Падыходзяць да рассцеленай плашч-палаткі. Дзерваед і Адуванчык ужо сабралі на стол, расстаўляюць кружкі.

Дзерваед. Другі фронт адкрываць?

Дугін. Што?

Дзерваед. Тушонку мерыканскую, кажу...

Дугін. Давай...

Бушцец *(да Саляніка)*. Мацвей, грамульку возьмем ці граху баішся?

Салянік. Чаму ж... Гэта як быццам памінкі... На памінках можна. На памінках не грэх...

Дзерваед разлівае гарэлку. Дайшоў да Адуванчыка.

Бушцец. Куды ты яму столькі?

Адуванчык. А ты баішся, што табе не хопіць? Не баісь. Лі, дзед...

Бушцец. Ты ж з зямлі не падымешся, певень бязвухі...

Адуванчык. Што табе маё вуха?! *(Адчайна.)* Вып'ю! Усё сваю долю вып'ю! Назло.

Бушцец. Старшына, скажы...

Дугін. Хай п'е...

Дзерваед *(скончыўшы разліваць)*. Маўчаць будзем?

Бушцец. Ты і так бы язык праглынуў... Толькі глядзіць... Чаго?

Дугін. Што маўчаць? Давайце, хлопцы... *(Вельмі-вельмі проста, звычайна, ледзь не абыякава.)* Памянём нашага таварыша Мішку Гальчанскага і маладзейшых, Якавенку, Вароніна...

Салянік. Вароніна нельга... Жывы ж...

Дугін. Наўрад... Ідзі, кажа, старшына, мне сумна робіцца... І ўсміхаецца... Твар нейкі светлы.

Салянік. Грэх...

Бушцец. Заткніся ты, расстрыга!

Дугін *(да Бушцеца, жорстка)*. Сядзь! Віны нашае перад імі няма... Ад куль з нас ніхто не хаваўся... Хай ім будзе пухам зямля чужая, а вам дай бог выжыць... Давайце, хлопцы...

Усе выпілі. Але закусваць не сталі. Спішыліся неяк і ўсё ж памаўчалі. А за будынкам буяе чужая вясна. І пошчак салаўя разліваецца ў прасторы, ляціць да самага неба і здаецца, запаўняе ўсю зямлю. І так ён, гэты пяшчотны спеў, не дапасоўваецца ні да руін, ні да байцоў, стомленых цяжкім боем, ні да часу, што здаецца, вось-вось разарве сэрца.

Бушцец *(не вытрываў).* Ды змоўкне ён, сука, ці не?!

Схапіў аўтамат і з рукі часануў доўгай чаргой у той бок, адкуль далятае пошчак.

Дугін *(вырываючы аўтамат).* Ты што здурэў?!

У праломе з'яўляецца Жанчына ў светлым.

Дзерваед *(ціха).* Даруй, Мар'я...
Дугін. Што?

Пошчак салаўя.

Зацямненне.

Ноч. Ціхая, веснавая. Не змаўкае настырны салоўка. Перад чорным праломам у белай сарочцы, накінуўшы шынельку, сядзіць Дзерваед. Глыбока ў праломе, нібы здань, мроіцца воблік светлай Жанчыны з дзіцем. І ці не гэты воблік песню спявае:

Ой, чыё ж та поле
Чые ж та пракосы?
Чыя ж та дзяўчына
Распусціла косы...

Дзерваед. Чаромха цвіце, Мар'я... Бульбу б цяпер садзіць... Зямля цёплая... Дыхае... Можа, паспею... Пазней трохі... Яно нічога... Дробненькая будзе... Не хадзі ты за мной, Мар'я. Не адводзь ад мяне бяду... Смерці не баюся... Жыць страшна...

Ой, чыё ж та поле,
Чые ж та пракосы?
Чыя ж та дзяўчына
Распусціла косы...

Падыходзіць Дугін. Жанчына з дзіцем знікае.

Дугін. З кім гэта ты?
Дзерваед. Так... Адзін...
Дугін. Чаму не спіш? *(Не чакаючы адказу.)* І я не магу... Зоркі сёння нізкія... Пасля першай кантузіі як быццам душу з цела выбіла... І тады во такія яны былі... Буйныя, халодныя, аж звіняць... Ляжу, і здаецца, як з паветра ўвесь... І мяне цягне ўгору, цягне, кожная зорачка мяне засмоктвае, нібы выліваюся некуды туды к чортавай матары... Пад бомбамі не

страшна, а тут... *(Зірнуў угору.)* Чаго? Зоркі і зоркі... Зараз неба абвалачэ... Мабыць, дождж будзе... Чаго ты маўчыш?

Дзерваед. А што казаць?

Дугін. Пахваліўся б, расказаў, як партызаніў...

Дзерваед. Страляў...

Дугін. Дома хто-небудзь ёсць?

Дзерваед. Нікога...

Дугін. А былі?

Дзерваед. Усе былі...

Дугін. Фюрэры за гэту вайну ніколі не расплоцяцца з людзьмі...

Дзерваед. Мы плаціць будзем. Гітлеры шалеюць — мы плоцім... Скажы, старшына: чаму яны нараджаюцца? Гітлеры?

Дугін. Страшна не тое, што яны нараджаюцца, а тое, што людзі ім верыць пачынаюць... *(Паўза.)* Выпіць хочаш? Мне ротны віна даў... У склепе знайшлі...

Дзерваед. Можна...

Дугін. Усё адно спаць не буду... Зоркі нізкія...

Дзерваед. Слухай, старшына, папрасі ротнага — хай нашага малога куды перавядзе. Ён і так нацярпеўся... Наскочыць, дурань, на кулю... А яму жыць трэба... Душа яшчэ расце... Зялёны... Мо і забудзецца... Папрасі... У яго дзеці павінны быць прыгожымі...

Дугін. Ладна... А цябе яшчэ раз заўважу ў атацы без каскі — скажу ротнаму, каб на «губу» пасадзіў... Ясна?

Дзерваед. Ага...

Крадучыся, уваходзіць Бушцец.

Дугін. Дзе швэндаешся?

Бушцец *(спалохаўся)*. Цьфу, чорт! Думаў, на вартавога напароўся!

Дугін. Дзе быў?

Бушцец. У мястэчку... Сімпатыі заваёўваў...

Дугін. Сяргей!

Бушцец. Не, не, старшына, усё нармальна... Так пахадзіў, паглядзеў... Агародчыкі капаюць... У нас магілкі, а яны агародчыкі... У нас крыжы скалочваюць, а яны шпакоўні... І не баяцца!

Дзерваед. А чаго ім баяцца?

Бушцец. Ну, канечне... Мы добранькія... Вунь партызан учора свой НЗ адной немцы аддаў... Пляваць хацелася...

Дугін. А ты б плюнуў і супакоіўся...

Бушцец. Не магу! Ведаеце, зазірнуў у адзін домік... Чысценька ўсё, акуратненька, сцяжынкі жоўтым пясочкам пасыпаны, свечка гарыць, на раялі нехта дрэнькае... Заходжу. Сядзіць маладая немка. Прычэсаная, рукі белыя, пальцы доўгія, у халаціку... Стаў, гляджу... Паварочваецца, зубы паказвае, гадаўка... Шуберт, кажа... Гляджу і маўчу... Падымаецца, курва, халацік расшпільвае! Маўляў, бітэ, рус Іван атрымлівай кантрыбуцыю... Нашы дзяўчаты сажай твары мазалі, адна, я чуў, кіслатой сваю прыгажосць спаліла, а гэта халацік расшпільвае з усмешачкай...

Дугін. Далей...

Бушцец. Што далей? Стаіць, паскуда, голая, гладкая... і ўсміхаецца... Плюнуў — і ходу... Глядзець не магу на іх! Трасе! Вось калі мёртвы немец ляжыць — пацалаваць гатовы!

Дугін. Ідзі спаць...

Бушцец. Закурыць дайце...

Дугін *(падае цыгарэты)*. На...

Бушцец. Не... Партызан, дай свае махоркі... Ну, чаго глядзіш?

Бярэ ў Дзерваеда паперы і махоркі і, скручваючы цыгарку, адыходзіць у цемень.

Дзерваед *(нечакана)*. А яму лепей загінуць...

Дугін. Ты што, з глузду з'ехаў?! Малады, дурны, гарачы... Дый перажыў...

Дзерваед. А ты не перажыў?

Дугін. Ва ўсіх нас душы выхаладзіла... Не хутка сагрэемся.

Дзерваед. Можа, й памрэм халоднымі...

Дугін. Кінь!

Дзерваед. Жонка, старшына, за мной ходзіць... З дзіцем... Спаленыя... Другі год ходзіць.

Дугін. Расказаў бы... Лягчэй будзе...

Дзерваед. Лягчэй не будзе...

Дугін. Раскажы.

Дзерваед. Што расказваць? Хлеб яна нам пякла, мая Мар'я, значыць... Для ўсяго атрада... Мы ёй мукі

прывозілі, яна і пякла... Выдаў нехта... Аднойчы з разведкі ішлі, пяцёра нас было... Удала схадзілі, добрую разведку неслі... Брыгаду потым уратавалі... Да мяне зазірнулі... Мар'я толькі на стол паставіла, я з дзіцёнкам пазабаўляўся, прыбягае белая: «Хлопчыкі, немцы ў Максютках!» З хаты выскачылі, да лесу паўзлі, а яны і адтуль пруць ланцугом плячо ў плячо... На дарозе машын дзесяць... Куды? Хоць скрозь зямлю праваліся! Палоска жыта была каля хаты... Запаўзлі, залеглі... Жыта высокае, добра ў тым годзе ўрадзіла... Пад'ехалі, гергочуць нешта, у хату ўвайшлі... Ляжым, не дыхаем... Пяцёра нас усяго. Двое сувязных саўсім без зброі... Ляжым... Бачу праз калоссе — муку з сенцаў выносяць! У мяне ўсё абарвалася! Адкуль у адзінокай бабы ў такі час гэтулькі мукі?.. І каму?.. Яснае дзела, каму... А на расправу яны лёгкія... Павярнуў галаву да камандзіра — той белы як палатно, шэпча дрыжачымі губамі: «Разведка, разведка...» І на сумку на сваю паказвае. Потым эсэсавец Васілька выносіць... На руках гушкае, забаўляецца, смяецца... І сынок смяецца... Адлягло трохі ад сэрца... Пашкадуюць, думаю... Смяецца ж...

Паўза.

Дугін. А потым?

Дзерваед. А потым хату запалілі... Я сівець пачаў... Мар'ю не вывелі... І стрэлу чуваць не было... Не ведаю, што з ёй зрабілі... З хаты не выводзілі...

Паўза.

Дугін. Гавары, яшчэ гавары...

Дзерваед. Васілька *(захліпнуўся паветрам)*... Не магу!!! Разоў дваццаць спрабаваў расказваць... не магу...

Дугін *(жорстка)*. Гавары!

Дзерваед. Аддыхаюся... Перад хатай антонаўка старая расла... За кашульку на сучок зачапіў, самі адышліся... горача стала... Хата гарыць, Васілька ад крыку на яблыньцы заходзіцца, я зямлю зубамі грызу... Пачуў, як па валасах холад пайшоў... І ўсё. У атрад хлопцы прынеслі... Яблыкі на антонаўцы печанымі сталі... Мар'я з Васількам за мной ходзіць... Вінаваты я...

Дугін. Чым ты вінаваты? Што ты мог зрабіць?

Дзерваед. Зрабіць я, канечне, нічога не мог... Мне трэба было з імі разам... А я ў жыце ляжаў... Сівеў і ляжаў... Да гэтага часу перад сваёй душой апраўдваюся: выскачыў бы — хлопцаў засыпаў, а разведка важная была... План карацельнай экспедыцыі неслі... Брыгаду ўратавалі... Цэлую брыгаду... Што там Мар'я з Васількам? Праўда?

Дугін. Тут не па арыфметыцы трэба...

Дзерваед. А па чым?

Дугін. Не ведаю... Можа, калі-небудзь хто-небудзь разбярэцца...

Дзерваед. Да шаптухі хадзіў... Ведаеш, што сказала? Кроў трэба нявінную праліць за Мар'ю і Васілька... Тады іх душы супакояцца... А я ўчора кансервы свае аддаў... Дзіцёнак зморазы, залатушны, нават не плача, стогне толькі... Якая там кроў?..

Дугін. Ведзьма нейкая сказала гэта табе.

Дзерваед. Не трэба... Гэту ведзьму два разы расстрэльвалі...

Дугін. Каску ў атаках усё ж адзявай...

Дзерваед. Не заб'юць... Мяне ўжо забілі... У жыце... Звечарэла мая душа...

Дугін. Пойдзем, партызан! Вінца трафейнага цяпнем... Памянём тваю Мар'ю і сына...

Пастаялі. Паслухалі салаўя.

Чуеш? Спявае, гад...

Дзерваед. То добра...

Пайшлі ўглыб. Салавей спявае. Паўза. Потым збоку шпарка выходзіць санінструктар Ліда. За ёй, трымаючыся за шчаку, выбягае Бушцец.

Бушцец. Ты што, звіхнулася?

Ліда. Я табе казала — не трэба!

Бушцец. Усе спачатку кажуць «не трэба». Нашто па мордзе лупіць?

Ліда. Я не спачатку, я ў канцы, Сярожа... Не чапай мяне, калі ласка...

Бушцец *(падыходзіць)*. Ды ладна...

Ліда *(жорстка)*. Сяргей!

Бушцец *(таксама жорстка)*. Так бы адразу і сказала! Нашто рукамі махаць?!

Ліда. Балюча?

Бушчэц. Балюча... *(Пасля паўзы.)* Што, знайшла з зорачкамі на плячах?

Ліда. З зорачкамі... Толькі ў вачах.

Бушчэц. Ух ты! Гэта вясна з нямецкім салаўём на цябе дзейнічае... *(Паўза.)* Ну, а са мной і без зорачак не блага было? Пагрэлася і ў кусты?

Ліда. Я не грэлася... Я цябе адагрэць хацела...

Бушчэц. Слаба нешта грэла. Плакала больш...

Ліда. Хацела, каб і ты заплакаў...

Бушчэц. Ну-ну... І шмат для каго ты цёпленькай была? Толькі без рук!

Ліда *(нечакана проста)*. Шмат... Даруй, Сярожа... Холадна мне з табой і страшна...

Бушчэц. Чаго прыйшла?

Ліда. Пакліч Дувянца...

Бушчэц. Каго-о-о?! Адуванчыка?

Ліда. Мне перавязку трэба зрабіць...

Бушчэц. Ноччу?

Ліда. Пакліч...

Бушчэц. Ну, Лідэс! Ну, драпежніца! Ты ведаеш, колькі яму гадоў?

Ліда *(нервова)*. А колькі мне?! Ты ведаеш?! Што, рукі не тыя? А колькі вашай крыві на гэтыя рукі вылілася, ты ведаеш? Грудзі не тыя? А колькі я прапаўзла на гэтых грудзях, ты ведаеш?

Бушчэц *(ніякавата)*. Усё правільна... Зіма канчаецца — трэба гняздзечка віць... Нашто ён табе? На гады свае не глядзі. Ты даўно перарасла іх. Па акопах і бліндажах раскідала за вайну...

Ліда. Сабяру...

Бушчэц. Не збярэш, дурненькая... Табе не Адуванчык, а такі, як я, патрэбны... Я цябе зразумею. У нас з табой вайна... Адна на дваіх. А ён нецалаваны, Лідка... Яго жанчыны там... падрастаюць. Яго ўсё там. За Перамогай...

Ліда. А дзе маё?

Бушчэц. А тваё тут... у акопах. І ты ў іх застанешся назаўжды! Вайна нас з табой ніколі не адпусціць... Ты гэта разумееш? Кветачкі, месяц над рэчкай, салодкі салоўка — гэта прайшло міма...

Чутны грымоты навальніцы.

Таму, каля каго рваліся снарады, вясновая навальніца да самай смерці артналётам здавацца будзе... Мы

з табой, Лідка, усё паклалі для Перамогі... І жыццё сваё. І душы. Ты дзіця хочаш?

Ліда. Я жанчына...

Бушцец. А я не хачу! Нікога пасля сябе не хачу пакідаць! Якія дзеці ў мяне могуць нарадзіцца? Не хачу, каб і яны раслі дзеля такога...

Ліда. Гэта вайна апошняя...

Бушцец. Ага. Залечаць раны, забудуць мёртвых... І зноў пачнуць... Праўда, нам з табой гэта ўжо не страшна. Я да вайны крыві баяўся... А цяпер у рукапашных баюся прамахнуцца, ударыць не трапна. Так вось пад левую лапатку — рраз! Ты ведаеш, мне гэта падабаецца... А кроў... Забыўся, якая яна... У сне бачу ружовую... Як віно... Адуванчыка я зараз паклічу...

Ліда *(падышла да яго, нечакана прытулілася)*. Сяржа...

Бушцец *(зразумеў, што гэта ласка не жанчыны)*. Вось гэтага не трэба!

Ліда. Спыні сваю душу, Сяржа...

Чутны грымоты навальніцы.

Бушцец. Дождж будзе?

Ліда. Будзе...

Бушцец. Спыні дождж, Ліда...

Ліда. Сяржа...

Бушцец. Пусці!

Паўза. Ліда прысела на друз. Слухае грымоты. Праходзіць Салянік.

Салянік. Чаму ты, Лідка, не спіш?

Ліда. Пагадай мне, дзядзька Мацвей...

Салянік. Я не ўмею...

Ліда. А калі ў бога не верыш, маліцца можна?

Салянік. Можна. Хто-небудзь пачуе...

Ліда. Я буду жыць, дзядзька?

Салянік. Захочаш — будзеш... Ідзі спаць.

Адыходзіць. З глыбіні Бушцец цягне за руку Адуванчыка. Той упіраецца.

Адуванчык. Пусці, я табе сказаў!

Бушцец. Давай, давай...

Адуванчык. Што табе трэба, Мазепа дурны?!

Бушцец *(падвёў яго да Ліды).* От! Цёпленькі... Акурат для сугрэву — з пасцелі падняў...

Хацеў яшчэ нешта сказаць, але не сказаў. Павярнуўся і хутка пайшоў. Ліда глядзіць на Адуванчыка. Той на яе.

Адуванчык. Ну што?

Ліда. Сядай, я табе павязку змяню...

Адуванчык. Дык ты ж у дзень мяняла...

Ліда. Яшчэ змяню... Але калі ты хочаш спаць — ідзі спі...

Адуванчык. Спаць не хачу... Мяняй...

Сядае. Ліда пачынае разбінтоўваць яму галаву.

Ліда. Кроў прысохла... Не баліць?

Адуванчык. Не...

Ліда. Лёнька, чаму цябе Адуванчыкам завуць?

Адуванчык. Мішка Гальчанскі празваў... Калі ў роту прыйшоў, у мяне з гэтага боку валасы саўсім не раслі... Ён засмяяўся і кажа: «Зірніце — Адуванчык!» Так і завуць... Мішку забіла, а мяне завуць...

Ліда. Хочаш шакаладу? Еш, ты ж любіш салодкае...

Адуванчык есць. Ліда ляшчотна разбінтоўвае.

Адуванчык. А адкуль у цябе шакалад?

Ліда. Лётчыкі падарылі...

Адуванчык *(аддае).* Не хачу!

Ліда. Ну што ты, дурненькі?.. У мяне толькі з табой душа жыць пачала... Не думай нічога...

Адуванчык. Я не думаю...

Ліда. Я ні ў чым не вінаватая: ні перад табой, ні перад сабой... Але ты ўсё адно даруй мне...

Адуванчык. Не трэба, Ліда...

Ліда. Табе што-небудзь гаварылі пра мяне?

Адуванчык. Я не слухаў...

Ліда. Ведаеш, бацька, адыходзячы на фронт, сказаў маці: «Даруй мне... калі я загіну... Я табе дарую, калі не дачакаешся». І ты мне, Лёнька, даруй...

Адуванчык. За што?

Ліда. Не ведаю, але даруй... Я цябе не дачакалася... Чатыры гады полымя, кроў, смерць побач... кожны дзень. Мне схавацца за каго-небудзь хацелася... і я хавалася... А потым баяцца перастала...

Нават клікала не адзін раз... З вашага аддзялення хлопец такі чарнявы, на цыгана падобны, з ранай у жывот... Як яго?

Адуванчык. Варонін...

Ліда. Як звалі?

Адуванчык. Не ведаю... Ён з папаўнення... Малады...

Ліда. Малады... Усміхаецца, а слёзы з вачэй... Сястрычка, я не плачу, гэта мне пяском у вочы ад выбуху... Дай вады, кажа, усё адно ж горай не будзе... Губы кусае, крычаць саромеецца... Я ад палаткі адышлася, на калені стала і... прашу... Смерці прашу: забяры яго, прашу, зрабі ласку, забяры... Вяртаюся — ён ужо сцішыўся... Толькі ўсмешка засталася... І вочы на сонца глядзяць. Гэта ж жудасць! Смерці маліцца... Яе ж праклінаць трэба... *(Паўза.)* Са мной нешта сталася, Лёнька, калі я сустрэлася з табой... Па начах у сне чую: плача нехта... Так тоненька, жаласліва ўсхліпвае... Я не вушамі, я сэрцам гэта чую... Ведаеш, хто гэта? Мае ненароджаныя дзеці плачуць... Да святла просяцца... Баюся, што пасля ўсяго гэтага я нарадзіць не змагу... Жыць застаецца мала — трэба яшчэ выжыць... Толькі б выжыць... Толькі б выжыць...

Яркая бледна-блакітная бліскавіца шуганула з неба. І ўслед за ёй траскучы ўдар грому. Адуванчык упаў на калені і нервова прытуліўся тварам да Ліды. Тая моцна прыціснула яго да сябе.

Што ты, што ты, дурненькі... Гэта ж не снарад... Гэта навальніца.

Адуванчык. Я снарадаў не баюся... Я перуна баюся...

Ліда. Чаго?

Адуванчык. Ён перад вайной да нас у хату залятаў... Такі белы мячык. Акно было адчынена, ён і прыплыў... Мы вячэралі — ён над сталом і павіс... Маці схапіла чыгунок дый накрыла яго. Як чахнула перад самым носам! Я потым месяц заікам быў... Бацька кажа: нешта нядобрае будзе... Угадаў: праз месяц вайна пачалася. А мяне з таго часу, як навальніца надыходзіць,— трэсці пачынае. Снарады побач вухкаюць — не страшна, толькі рот раскрываю, а то вушам балюча, а як навальніца — гатовы пад зямлю залезці...

Ліда. Гэта пройдзе... У цябе хоць хто-небудзь застаўся?

Адуванчык. Бацька, можа, жывы, яго на вайну забралі... А так нікога... І вёскі няма. І суседзяў. Палілі нас...

Ліда. Усё хутка скончыцца... І будзе ціха-ціха на зямлі... І я буду тваёй сястрой... І маці... Гэтаму я навучылася за вайну. Мы паедзем куды-небудзь далёка, дзе няма папялішчаў і руін, дзе шмат-шмат цішыні... Дзе журчыць чыстая рэчка... І будзем успамінаць толькі наша дзяцінства, нашых мам, школу, як нас прымалі ў піянеры... І ніколі-ніколі не ўспомнім вайну... А калі надыдзе навальніца — я заспяваю, і ты не пачуеш, як неба разрываюць грымоты... І пярун ужо не будзе прадвеснікам бяды...

Абдымае яго, плача.

Адуванчык. Не трэба, Ліда... Не плач.

Ліда. Гэта не слёзы, Лёнька... Гэта душа мая смяецца...

З'яўляецца Жанчына з дзіцем на руках.

Адуванчык. Пачакай, Ліда... Нехта глядзіць на нас...

Ліда. Усе спяць.

Адуванчык. Глядзіць!

З неба на зямлю абрынуўся ласкавы веснавы дождж.

Зацямненне.

Гэткія ж самыя руіны. Вельмі падобныя на першыя. Магчыма, гэта быў музей ці палац які-небудзь. Паўзмрок. Успыхваюць крывавыя бліскавіцы, выбухі. Так падобна ўсё гэта на навальніцу, ды гэта не навальніца. Гэта бой. Прарэзліва енчаць міны, захлiпваюцца ад злосці аўтаматы, цінькаюць кулі. У будынак урываюцца байцы. Дзервaед на сярэдзіне схапіўся з некім, пакаціўся па друзу. Цяжкое дыханне, глухія гукі ўдараў. Падбягае Бушцец.

Бушцец. Галаву! Адвярні галаву, партызан!!! Пусці яго, суку!

Кароткі ўзмах корціка, хрыпаты стогн.

Цэлы?! Бяры аўтамат...

Дугін. Дзед! Вазьмі левае акно! Малы, прыкрывай яго!

Адуванчык. Ад каго тут прыкрываць? *(Кідаецца да пралому.)*

Дугін. Куды лезеш, маць тваю?!

Адуванчык. Што табе мая маці?!

Дугін. Біце доўгімі чэргамі, прыціскайце іх да зямлі! Зараз назад палезуць! Астатнія па аднаму за мной!

Дугін, Бушцец і Салянік па чарзе знікаюць у праломе. Дзерваед становіцца ля акна. Адуванчык падбягае.

Дзерваед. Куды?! Глядзі ззаду!

Адуванчык. Ідзі ты к чорту! Ззаду нікога няма!

Дзерваед. Не лезь!

Страляе. Недзе зусім блізка прашыпела зялёная ракета. Страляніна паступова заціхае.

Здаецца, замацаваліся... Дзякуй богу... *(Паклаў аўтамат на падаконнік, стомлена прытуліўся да сцяны.)* Хадзі, Лёнька, закурым...

Адуванчык *(пакрыўджана)*. Сам куры...

Дзерваед. Чаго ты?

Адуванчык. А вы? Чаго вы мяне за свае спіны хаваеце? Цябе вунь да ордэна прадставілі, а ў мяне і нашыўкі няма...

Дзерваед. Нашто табе ордэн, дурань?

Адуванчык. На грудзях насіць!

Дзерваед. Свой аддам, калі дадуць...

У праломе з'яўляецца разгарачаны Бушцец.

Бушцец. Дзе Салянік?

Дзерваед. З вамі ж пабег...

Бушцец *(узбуджана)*. Ротны загадаў далей не лезці... Зараз іх «кацюшамі» прычэсваць будуць. Гэй, Адуванчык! Вушы сёння цэлыя? Ты, партызан, паглядвай... Ці мала што ў іх наўме... Ох, вясёленькі бой быў!

Дзерваед. Нашто ты яго?

Бушцец. Каго?

Дзерваед. Палоннага...

Бушцец. Ён жа сядзеў на табе, пень! Які палонны? Вораг не здаецца — яго знішчаюць! Хто сказаў?

Дзерваед. Я ў яго аўтамат выбіў...

Бушцец. О-ё-ёй! Дайце яму крылы — анёлам будзе! *(Зацята.)* Мабыць, мала... яны вас білі...

Дзерваед. Не табе казаць, як нас білі!

Бушцец. Жаласнік, тваю дывізію! Ты яшчэ з Гітлерам у Берліне пацалуйся! Ладна! Пайду шукаць яшчэ аднага праведніка... Толькі б выжыў, паскуда... Толькі б выжыў! *(Знікае ў праломе.)*

Дзерваед *(хапае аўтамат)*. Ашалела дзеўка! Куды яна лезе? Куды?! *(Крычыць.)* Паўзі, дурная! Лажысь! *(І часануў доўгай чаргой у акно. У адказ загрукатаў нямецкі аўтамат. Дзерваед страляе да тае пары, пакуль у акне не з'яўляецца Ліда, кідае аўтамат, хапае дзяўчыну, цягне ў будынак.)* Што ў цябе ў галаве, прыпадачная?!

Ліда. Невідзімкі, дзед. Невідзімкі ў галаве... Дзе Лёнька?

Дзерваед. Лёня!

Адуванчык. Ну что?

Ліда. Ты жывы?

Адуванчык. А ты не бачыш?

Ліда. І я жывая... *(Корпаецца ў санітарнай сумцы, дастае некалькі плітак шакаладу.)* Вось я табе прынесла трафейнага. У бліндажы знайшла...

Дзерваед. Што ты будзеш рабіць!

Ліда. Еш, Лёнька... А я пабягу... Параненыя там. Сёння нешта параненых шмат... *(Падыходзіць да Дзерваеда.)* Дзед, гэта праўда, што сэрца заўжды бяду чуе?

Дзерваед. Праўда...

Ліда. Нуда мяне смокча апошнія дні... Аж мутарна... *(Шэптам.)* Дзед, родненькі, пабеража[ы]це вы яго! Гэта ратунак мой, маё збавенне...

Дзерваед. Ідзі, Лідка... Усё будзе добра...

Ліда *(падышла да Адуванчыка)*. Лёнька...

Адуванчык. Што?

Ліда. Нічога... Я пайду...

Адуванчык. Ідзі...

Ліда. Ты б хоць дзякуй сказаў...

Адуванчык. Дзякуй...

Ліда *(правяла рукой па яго валасах)*. Як у цябе павязка?

Адуванчык. Нічога. Добра.

Ліда рэзка павярнулася і пабегла ў пралом. Адуванчык падыходзіць да Дзерваеда.

Дзед, шакалад будзеш?

Дзерваед. Табе маці сніцца, Лёнька?

Адуванчык. Сніцца, а што?

Дзерваед. Падумаеш дрэнна пра жанчыну — праклянеш сваю маці...

Адуванчык. Я нічога не думаю!

Дзерваед. То добра...

Адуванчык. А да чаго ты гэта?

Дзерваед. Так...

У праломе з'яўляецца Салянік.

Салянік. Як вы тут?

Дзерваед. Чакаем...

Салянік. Дзякуй богу, у нас усе цэлыя... На левым фланзе дрэнна... Там у іх дот быў. Пятрок, чаму яны не скараюцца? Канец жа... Усё адно канец.

Дзерваед. Чаму д'ябал богу не скараецца? Таму што — д'ябал...

З'яўляецца Бушцец. Падыходзіць да Саляніка.

Бушцец. Пакажы аўтамат...

Салянік. Нашто?

Бушцец. Пакажы аўтамат, сволач!

Дзерваед. Чаго ты?

Бушцец. Не лезь, партызан!

Салянік *(падае аўтамат)*. На...

Бушцец бярэ аўтамат, дастае з яго дыск. І раптам з маху б'е Саляніка па твары.

Бушцец. Паскуда!

Дзерваед. Ты што робіш?!

Бушцец. На, зірні, усе патроны цэленькія, змазка свежая. Ніводнага разу, сука, за атаку не стрэліў... Мы павінны! Ён чысценькі, а мы — чэрці! Ён на беражку пастаіць, а нам за яго ў крыві купацца?!

Салянік. А табе гэта падабаецца...

Бушцец. Праз цябе, гадаўка, лёг Мішка Гальчанскі, Якавенка, Варонін і ўсе астатнія... *(Трасе дыскам.)* Гэтыя кулі, можа, ад іх смерць адвялі б...

Салянік. З імі я заўжды побач быў... Ні за іх, ні за цябе ніколі не хаваўся... Не мая віна, што...

Бушцец. Не твая? *(Спрытна забівае дыск у аўтамат.)* Ану, станавіся да сцяны!

Адуванчык. Ты што?! У штрафбат захацеў?

Бушцец. Я з сорак першага ў штрафбаце! Станавіся!

Салянік. Не рабі гэтага, Бушцец... Прашу цябе... Не бяры і гэтага на сваю душу... Хопіць.

Бушцец. Не клапаціся пра нашы душы. Ідзі да сцяны!

Салянік. Як хочаш... *(Ідзе.)*

Адуванчык *(у адчаі)*. Дзед!!!

Салянік. Толькі я адвярнуся... Ладна?

Бушцец. Ну не! Мішку Гальчанскаму ў твар стралялі...

Салянік. Як хочаш...

Бушцец падымае аўтамат.

Дзерваед *(цяжка)*. Пакладзі!

Бушцец. Што?

Дзерваед. Пакладзі аўтамат на зямлю...

Бушцец. Шкада? Табе шкада?! А ты ўспомні, як тваіх палілі... Што рабілі з тваёй Мар'яй?! Як тваё дзіця пяклося на сучку з яблыкамі! Ён у іх не хоча страляць! Чаго глядзіш?!

Дзерваед. Пакладзі аўтамат на зямлю...

Адуванчык. Сяргей, кінь! Ну яго к чорту, не трэба... Супакойся... Я табе сёння сваю порцыю наркомаўскай аддам...

Дзерваед *(да Саляніка)*. Адыдзі ад сцяны... Не корчы з сябе... На Хрыста ты не падобны... *(Да Бушцеца.)* А ты пакладзі аўтамат...

Салянік адыходзіць ад сцяны. Бушцец стаіць нерухома. З'яўляецца Дугін.

Дугін. Ты што, аглух? Кінь зброю!

Бушцец шпурнуў пад ногі аўтамат і, цяжка дыхаючы, прысеў на друз.

Атака яшчэ не скончылася, хлопчыкі... Што такое?

Усе маўчаць.

(Злосна.) Што такое, я пытаюся, дзед?!

Дзерваед. Нічога. Пагаварылі...

Дугін *(падымае аўтамат)*. Чый?

Салянік. Мой... Я не страляў...

Дугін. Не чую...

Салянік (*крычыць*). Я не страляў! І раней не страляў! Верую я!!

Дугін. Вось цяпер чую... (*Паўза.*) А гэта трыбунал, Мацвей...

Салянік. Я ведаю...

Дугін. Толькі зараз даведаўся?

Салянік. Не трэба, старшына... І раней знаў... Я грэшны, слабы чалавек...

Дугін. Значыць, зброю ўсё-ткі ўзяць узяў... І думаў як-небудзь ціхай сапай да канца вайны пратупаць... І перад богам чыст, і людзі задаволены... І вашым і нашым... Але бог шэльму меціць... Не атрымалася...

Салянік. Я ў атакі разам з табой бегаў, старшына... Не хаваўся...

Дугін. На перадавой не схаваешся, Мацвей... Дзед, дай махоркі... (*Падыходзіць да Дзерваеда, пачынае круціць цыгарку.*) Што ж нам, бедным, рабіць? Га, партызан? Чалавек пад трыбунал пойдзе, а нам з Гітлерам трэба да канца разлічыцца... (*Закурыў, падышоў да Саляніка.*) Як думаеш: боскае пракляцце і смяротны грэх на нашым Дзерваедзе ляжыць?

Салянік. Я вам не суддзя...

Дугін. Я не казаў, каб ты нас судзіў. Я толькі спытаўся. Як? Ты? Думаеш?

Салянік. Бог раз і назаўжды сказаў: не ўбій... Нікога! Нідзе! Ніколі! Нізашто! А чалавек, да крыві прывыкшы, адразу выйсце знайшоў: а калі хто супраць бога? Значыць, можна! А калі не тымі пальцамі хрысціцца? Можна! А калі ерэтык? На касцёр яго! Хто забівае «во славу божию», гэткі ж забойца, як і той, хто забівае за кашалёк! Бог сказаў: не ўкрадзі! А калі крадзенае? Можна! Святое дзела! Не пажадай жонкі бліжняга... А ў мяне любоў! Можна! Што нам святое ні скажы — мы ўсё перакруцім, пераверцім і падгонім пад сябе... Не жыццё, не абставіны прымушаюць нас грашыць, а пахаць душы нашае...

Дугін. Амінь?

Салянік. Не трэба...

Дугін. Хто ў цябе дома застаўся, Мацвей?

Салянік. Бацька, маці, жонка і дзеці...

Дугін. Усе жывыя?

Салянік. Дзякуй богу...

Дугін *(дагаворвае за яго)*. ...які нашымі рукамі, крывёй, грахом нашым не пусціў звера ў твой дом... Лёгка быць святому, Мацвей... калі ты адзін, у пустыні! У мяне, можа б, і хапіла сілы здохнуць з голаду, а чужога не ўзяць... А калі побач малое дзіця з голаду паміраае? Тады што? Глядзець і думаць пра «не ўкрадзі»?!

Салянік. Папрасі!

Дзерваед. А не дадуць?..

Салянік. Тады ўкрадзь...

Дугін. Ага!

Салянік. Але ніколі не думай, што зрабіў добра...

Дугін. А калі прыйдуць у мой дом і на вачах у мяне заб'юць майго бацьку, раскрыжуюць маці, згвалтуюць сястру... Што мне рабіць? Папрасіць? Адуванчык, што твая маці ў іх прасіла: «Паночкі, не страляйце дзетак больна»? І што?!

Бушцец, як у сне, трасучыся, пачынае падымацца, сціскаючы аўтамат.

(Не паварочваючыся да яго). Табе было сказана: пакладзі аўтамат на зямлю! *(Бушцец сеў.)* Дык што ж мне, грэшнаму, бог параіць, Мацвей?

Салянік маўчыць.

Правільна... Забі, але не думай, што гэта добра. Дык я і без бога ведаю, што гэта дрэнна... Ты колькі на фронце? А я забіваю з сорак першага! І з сорак першага знаю: не ў кожным немцу сядзіць Гітлер... Большасць з іх няшчасныя, простыя людзі... Але я буду страляць! І біць трапна! Да канца! Таму што ваюю супраць д'ябла! Праўда, ён у Берліне, але тут, у акопах, яго анёлы... Як там у вас: ці адракаешся ад д'ябла і анёлаў яго... Адракаюся!

Салянік. Ім таксама кажуць, што з імі бог... А мы д'яблы...

Дугін. Ма-аленькая розніца ёсць. Я не праліў ні кроплі нявіннай крыві...

Салянік. Загадаюць — пральеш...

Дугін. Не!!! Сустрэну партызан, дзяцей тых, хто паліў тваю Мар'ю,— я іх не зачаплю! Руку сабе да локця адсяку, але не зачаплю! Не ўбій!.. Яно ў яго было... *(Паказаў на Дзерваеда.)* Калі жонку з дзіцем

на смерць аддаў, каб іншых не забілі... Ты думаеш, яму кара гасподня страшная? Ды ён ужо быў у пекле. Тут, на зямлі...

Дзерваед. Не трэба так, старшына...

Дугін. Трэба! *(Да Салянiка.)* Дай запалку. Патухла... *(Зноў прыкурвае. Паўза.)* Усё! Пагаварылі, і досыць... Зараз артпадрыхтоўка... Пойдзем далей... Раней сядзем — раней выйдзем... *(Вельмі проста.)* Бяры аўтамат, Мацвей...

Салянік стаіць нерухома.

Бяры...

Салянік маўчыць. Паўза. Дугін дастае з аўтамата дыск.

Хлопцы, у каго патронаў мала?

Дзерваед. У мяне...

Дугін. На, дзед... *(Аддае дыск Дзерваеду, а пусты аўтамат Саляніку.)* Ротны з зампалітам у суседнім будынку... Здай зброю і пра ўсё далажы... Мне некалі. Зараз атака... Малы, завядзі яго...

Бушцец *(хрыпата)*. Я завяду.

Дугін. А мабыць, і не трэба... Ты ж сам, Мацвей, дойдзеш? Праўда?

Салянік. Дайду... Не насі на мяне злосць...

Дугін. Будзь здароў.

Салянік пайшоў у пралом. Дугін падыходзіць да Бушцеца.

Устаць!

Бушцец. Што? *(Падхапіўся.)*

Дугін. Ты хто? Вярхоўны Галоўнакамандуючы? Пракурор? Суддзя, каб чалавека да сценкі ставіць?

Бушцец. Я — франтавік! Я маю права...

Дугін. Тады ў камендацкі ўзвод шуруй! А ў маім аддзяленні ніхто перад носам зброяй махаць не будзе! Усёк?

Праразлівы посвіст. Усе падаюць на падлогу. Бліскавіца на ўвесь пралом. Выбух. Пыл. Цішыня. Байцы падымаюць галовы.

Адуванчык. Нічога сабе дзеўбанула...*(Падымаецца, падыходзіць да Дугіна.)* Старшына, ну на які д'ябал трэба было яго з абозу браць?..

Дугін. Людзей не было. Вышыню браць трэба... і маўчы!

Адуванчык. Я маўчу.

У праломе, без каскі, шэры ад пылу, скурчыўшыся, з'яўляецца Салянік.

Дугін. У каго ёсць пакет? Дайце пакет!

Дзерваед. Зараз!

Салянік. Не трэба, хлопцы... Нічога не трэба... Даруйце мяне...

Дугін *(да Адуванчыка).* Збегай за Лідкай... Яна на КП... *(Адуванчык знікае ў праломе.)*

Салянік *(да Бушцеца).* Даруй, Сяргей... Праўда твая... Толькі ты спыніся... калі можаш... Падыдзі, Пятрок...

Дзерваед падыходзіць.

Дзерваед. Што, Мацвей? Што?

Салянік. Адпусці мне грахі мае...

Дзерваед. Што ты! Не веру я... Не веру...

Салянік. У бога можна не верыць, трэба жыць па ім...

Дзерваед. Ты не бойся, Мацвей, не бойся...

Салянік. Я не баюся... На ўсіх нас на зямлі адна душа... Тыя, хто мучае, забівае,— пройдуць па слядах пакутнікаў, па жыцці ахвяр сваіх... Пекла тут... На зямлі... І ачышчэнне чалавека... Госпадзі, што ж ты з намі робіш? Што ж ты робіш?

Прыбягаюць Адуванчык і Ліда.

Ліда. Зараз, зараз, дзядзька Мацвей... *(Корпаецца ў сумцы.)* Што гэта ты?

Салянік. Не трэба, дачушка... Пасядзі так. Памаўчы...

З кароткім шыпеннем над будынкам праносяцца снарады гвардзейскіх мінамётаў.

Дугін. Пачалося! Рыхтуемся, хлопцы... Чакайце чырвонай! Артналёт кароткі будзе... Адуванчык! Памажы тут...

Адуванчык. Што тут памагаць?

Дугін *(злосна).* Рабі, што сказана!!

Дугін, Дзерваед, Вушцец падбеглі да вокнаў, чакаюць.

Ліда. Дзядзька Мацвей, ну што мне зрабіць? Што мне зрабіць?

Салянік. Заспявай...

Ліда. Што?

Салянік. Што хочаш... Заспявай, Лідка... Жаночая песня — малітва... Пра косы ведаеш? Гэта... ой, чыё ж та... поле... *(Заціхае.)*

Ліда. Не ведаю...

Салянік. Усё адно заспявай...

Ліда. Не ведаю!!

У праломе з'яўляецца **Жанчына з дзіцем.** І палілася чыстая ціхая песня:

Ой, чыё ж та поле?
Чые ж та пракосы?
Чыя ж та дзяўчына
Распусціла косы...

Крывавым заравам успыхнула ракета.

Дугін. Пайшлі, мужыкі! Лапаткі ў рукі — пакажам ім кузькіну маць! Ура-а-а!!!

Усе выскокваюць праз вокны. І грознае, страшнае «ўра» пакацілася над зямлёй, перарасло ў крык-стогн «а-а-а». Стрэлы, выбухі, тупат тысяч ног па зруйнаванай зямлі.

Ой, чыё ж та поле,
Чые ж та пра...

Песня абрываецца.

Зацямненне.

ДЗЕЯ ДРУГАЯ

Руіны рачнога вакзала. Бой грыміць недзе далёка. Мокры да апошняе ніткі, сядзіць на камянях **Адуванчык.** Есць размоклы шакалад і горка плача. Каля сцяны сушыцца **Дзервaед.**

Адуванчык. Дзед, чаму яна ўтапілася? Я плаваць не ўмею і выплыў... Чаму я выплыў? Я ж вады баюся... У плыт як дасць — у яе толькі калені мільганулі... А я выплыў... Ой, сволачы! Ой, гады... Ну, чаго ты маўчыш?

Дзервaед. А ты паплач... Яно нічога... Паплач... Табе трэба плакаць...

Адуванчык. Яна прыгожая была? Га, дзед? Ліплі ж усе да яе...

Дзерваед. Прыгожая...

Адуванчык. А я падсмалены і пакусаны... Чаго ж яна так да мяне... Я ёй пра цыганку расказаў... Пасмяялася, а потым рукой вось так правяла... Я, кажа, і ад вады на цябе закляцце зраблю...

Дзерваед. Баба што хочаш можа... Калі душой любіць... Гэта сіла...

Адуванчык. А можа, яна гэтым закляццем усе свае сілы аддала? Каб я жыў?

Дзерваед. Можа...

Адуванчык. Нарадзіць хацела... Я, кажа, Лёнька, ад цябе колькі змагу — столькі нараджу... Колькі на руках у мяне памерла... І колькі сама забіла... Столькі і нараджу... Тады душа супакоіцца... А чаго ў яе душа неспакойная была? Фрыцаў жа забівала...

Дзерваед. Бабе дзяцей трэба няньчыць, а не...

Адуванчык. Цяперака мне вады можна і не баяцца...

Дзерваед. Можна...

Адуванчык. Хочаш шакаладу?

Дзерваед. Давай...

Без гімнасцёркі, з кацялком у руках падыходзіць Дугін.

Дугін. Ідзіце да кухні... Кашу ўжо даюць...

Дзерваед. То добра...

Дугін. Там і абсушыцеся... Чаго цябе трасе, малы? Застудзіўся?

Адуванчык. Застудзіўся...

Дзерваед. Пайшлі, Лёнька... Што б там ні было, а каша — першае дзела...

Дугін. Дзед, хочаш грамульку для сугрэву душы...

Дзерваед. Не хачу...

Адуванчык. Дай мне! *(Бярэ ў Дугіна біклагу, робіць некалькі адчайных глыткоў, кашляе, закусвае шакаладам.)* Пайшлі, дзед...

Адыходзяць. Дугін сядае на зямлю і, заціснуўшы паміж каленяў кацялок, есць салдацкую кашу. Падыходзіць Лейтэнант. Новенькая гімнасцёрка, новенькая фуражка, новенькія боты. Адным словам, з іголачкі. Нават і твар, здаецца, з іголачкі.

Лейтэнант. Тут першы ўзвод, баец?

Дугін. Тут...

Лейтэнант. Я са штаба дывізіі... Дзе камандзіра знайсці?

Дугін. Я камандзір...

Лейтэнант *(прысеў побач)*. Слухай, у цябе тут служыць такі Дугін... Як ён?

Дугін. Ваюе...

Лейтэнант. Ты за ім нічога такога не заўважыў?

Дугін. Ладна, лейтэнант, не будзем у кошкі-мышкі гуляць... Дугін я. Што я павінен быў за сабой заўважаць?

Лейтэнант *(ніякавата крэкнуў)*. Та-ак... Тады пару пытанняў да вас, старшына...

Дугін. Давай... Толькі я кашу даем... Галодны як сабака.

Лейтэнант. Еш, еш...

Дугін. Ты, калі хочаш, таксама да кухні падыдзі... У нас добрая каша сёння...

Лейтэнант. Не, дзякую, я ўжо снедаў.

Дугін. Ну, глядзі...

Есць кашу. Лейтэнант назірае за ім.

Лейтэнант. З якога года ваюеце?

Дугін. З сорак першага...

Лейтэнант. І ў якім званні пачалі вайну?

Дугін. Старшы палітрук...

Лейтэнант. Аднак вы выраслі... Такі малады і ўжо старшына... Як гэта так ліха ад старшага палітрука да старшыны?

Дугін. Ты ведаеш, што ў сорак першым тварылася?

Лейтэнант. Адступалі... часова...

Дугін. Ды не адступалі мы, а ўцякалі...

Лейтэнант. Не ўсе, канечне...

Дугін. Ага... Хто пад гусеніцы іх танкаў трапіў, канечне, не ўцёк... Супраць лома няма прыёма... Два месяцы быў у акружэнні, выйшаў са зброяй, праверка — радавым у строй... Пад Масквой узвод далі, потым роту, потым зноў у радавыя...

Лейтэнант. За што?

Дугін. Вышыню не ўзяў. Потым яе два батальёны бралі, а я павінен быў з ротай узяць... Напалову выбітай... Пад Сталінградам званне вярнулі, пад Курскам разжалавалі... Падонка ў расход пусціў. У ад-

ным сяле жанчыну мардаваў... Яна там жыла з некім... ці то са старастам, ці то з немцам... Чорт яе ведае! Дык ён яе і яе дзіцёначка... Адным словам, самасуд атрымаўся... Добрага байца за нямецкую падсцілку хлопнуў. І каяцца не стаў... У цябе закурыць ёсць? Маё ўсё вымакла на пераправе.

Лейтэнант дастае пачак папірос. Дугін бярэ адну.

«Казбе-ек»... Даваенным пахне...

Лейтэнант. Далей...

Дугін. Далей усё нармальна... Змыў віну крывёй... Пасля штрафбата далі аддзяленне... Цяпер замяшчаю ўзводнага...

Лейтэнант. Біяграфія... Куды ні кінь — адусюль пакрыўджаны.

Дугін. Вайна, лейтэнант... Крыўдзіцца пасля Перамогі будзем. І вось што: хопіць цямніць! Што трэба — пытайся! Не страй з сябе Шэрлака Холмса...

Лейтэнант. Спакойна, спакойна, старшына... Я, здаецца, пакуль што вышэй па званні...

Дугін. Даўно з вучылішча?

Лейтэнант. Нядаўна.

Дугін. Яно і відаць. Пытайся...

Лейтэнант. У вас ёсць жонка?

Дугін. Ёсць...

Лейтэнант. А пісьмы ад яе?

Дугін. Няма. Ну, хопіць...

Лейтэнант дастае з сумкі канверт.

Лейтэнант. Скажыце, старшына, як магло стацца, што ў той час, калі ваша дывізія стаяла на фарміраванні, была далёка ад фронту, ваша жонка, Вера Іванаўна Дугіна, атрымала пісьмо?.. Вось гэта во... На штабным бланку, за фальшывым подпісам фальшывага камандзіра... У ім паведамляецца, што... цытую: «Дугін Уладзімір Паўлавіч загінуў смерцю храбрых у баях за Радзіму і пахаваны ў брацкай магіле каля сяла Зельва». А ёсць такое сяло?

Дугін. Ёсць. І брацкая магіла ёсць.

Лейтэнант. Раю казаць праўду, старшына...

Дугін. Я заўсёды праўду кажу... Пісьмо адпраўлена па маёй просьбе... Хто адпраўляў — не скажу! А ўвогуле так: бланк украў і напісаў сам... Нашто?

Любоў у мяне, лейтэнант, разумееш? Сустрэў у шпіталі адну сястрычку, ну і закруцілася ў нас з ёй... Вырашыў: дзяцей няма, яна маладая... Не прападзе, знойдзе сабе... Ну і каб з маху абрэзаць усё...

Лейтэнант. Стоп, стоп, старшына... Натхнёная хлусня — гэта талент. Вы ў гэтым — круглы нуль... Вочы выдаюць. Мітусяцца... Няма ж ніякай сястрычкі... Ды і не было. А можа, усё прасцей? Абрэзаць усе канцы і да іх махнуць.

Дугін. Да каго «іх»?

Лейтэнант. Праз нічыйную паласу...

Дугін *(пасля паўзы)*. Лейтэнант, я куру тваю папяросу... Скажы дзякуй богу... А так бы ты праехаўся ў сваёй новенькай гімнасцёрцы па зямлі...

Лейтэнант. Добра. Больш я нічога пытацца не буду. Але скажы: як ты, франтавік, мог... *(Патрос пісьмом.)* Прыкрывацца ад чаго б там ні было тымі, хто ад Масквы да Германіі ў брацкіх магілах ляжыць? Прыкрывацца іх светлымі імёнамі, светлай памяццю тых, каго, можа, і сам хаваў... Як ты змог? Сволач ты, старшына! Гэта я не ад сябе кажу... Твая праўда, я толькі з вучылішча, пораху не нюхаў... Не мне цябе судзіць... Гэта я табе ад свайго бацькі! Ён пад Мінскам ляжыць. Дарэчы, у братняй таксама...

З'яўляецца Вера. Прыгожая жанчына ў форме ваенурача трэцяга рангу.

Гэта я табе і ад тваёй жонкі...

Вера. Ад мяне не трэба, лейтэнант...

Лейтэнант. Даруйце... *(Пайшоў.)*

Вера. Дай пісьмо... *(Лейтэнант аддае.)* Пачакай мяне ў машыне, калі ласка... Я зараз прыйду...

Лейтэнант. Добра... *(Пайшоў.)*

Вера. Добры дзень, Валодзька...

Дугін. Добры дзень, Вера...

Вера. Ты не бойся, Валодзька... Пра гэта *(паказала пісьмо)* ніхто не ведае... Лейтэнант мой сябар... Нікому не скажа. Не хвалюйся.

Дугін. Я не хвалююся...

Вера. Ты нават можаш забраць яго. Бяры, бяры...

Дугін бярэ пісьмо.

І каб цябе не мучыла сумленне — скажу: я па табе не плакала... Як бачыш, не пасівела... Жанчыны, Ва-

лодзька, бяду прадчуваюць... Як звяры землетрасенне... Асабліва тыя, хто любіць... А я цябе люблю... Прачытала гэта і падумала: глупства нейкае, бязглуздзіца! І лягла спаць. І пакуль не заснула, шаптала ўсё: «Прысніся мне, Валодзька, прысніся...» Так і заснула. І ты мне прысніўся... Стаіш сярод белай чаромхі, памятаеш, мы пасля вяселля да мамы ездзілі? Было шмат чаромхі.

Дугін. Памятаю...

Вера. Дык вось, ты стаіш і голенькага хлопчыка на руках трымаеш... Я ведаю, што гэта сон і што голы хлопчык у сне не к дабру... Пытаюся ў цябе: «Ты жывы?» Ты сумна-сумна галавой кіўнуў. Маўляў, жывы... А я чамусьці пытаюся: «Дзе ты загінуў?» Ты на куст чаромхі паказваеш... А пад тым кустом стол стаіць. Папера нейкая. Ты гэта на стале пісаў?

Дугін. На тумбачцы.

Вера. Я запыт на наступны дзень зрабіла... Але дывізію вашу расфарміравалі ўжо... Канцоў не знойдзеш... Ты і гэта ўлічыў... Але я знайшла цябе...

Дугін *(цяжка)*. Ідзі, Вера... Даруй і ідзі...

Вера. Табе не трэба прасіць прабачэння... І той, хто палюбіць, і той, хто разлюбіць,— аднолькава невінаватыя... Я толькі хацела паглядзець табе ў вочы, Валодзька... І ўсё.

Дугін. Глядзі.

Вера. Хто яна?

Дугін. Жанчына.

Вера. Як завуць?

Дугін. Лідка.

Вера. Няпраўда... Калі б яна была, ты б сказаў Ліда...

Дугін. Яна... проста маладзенькая. Ідзі, Вера... Прашу цябе...

Вера *(гледзячы ў вочы, спалохана)*. Госпадзі... Валодзька... Ты ж любіш мяне...

Дугін *(працягвае пісьмо)*. Любіў.

Вера. Можа, табе што-небудзь пра мяне напісалі?.. Чатыры гады расстання... Потым фронт, шпіталі... Параненыя, скалечаныя, пакінутыя... Усялякае было... Але душа мая чыстая... І каханне маё чыстае... Клянуся табе! Ты чуеш?!

Дугін. Забяры пісьмо!!! У ім усё правільна...

Вера *(амаль істэрычна)*. Растлума-а-ач!!!

Дугін. У сорак першым мы выходзілі з акружэння... Знясіленыя голадам ушчэнт. Той, хто не мог ісці далей ці быў паранены,— цішком сыходзіў у хмызняк. Таму што не толькі несці каго-небудзь, а нават весці пад руку ні ў кога не было сіл... Пачнеш дапамагаць — ляжаш сам... Вось тады і ўзнікла такая маўклівая дамоўленасць: скончацца сілы — у лес! Прастрэлілі ногі — у лес! Палкавы камісар падаў прыклад. Падазваў мяне і кажа: «Слухай, палітрук: калі са мной што якое — павядзеш атрад. Не спыняцца! Што б ні здарылася! Паўтары». Я паўтарыў... Ноччу ён знік... З акружэння выйшла сорак шэсць чалавек. Астатнія ў лесе... Па аднаму. Лічы, што і я сышоў у гэткі ж лес... Гэта ўсё, што я магу табе сказаць... Ты ні ў чым не вінаватая перада мной, а я перад табой... Вайна... Скончыцца, праклятая,— выходзь замуж...

Вера. Што ты кажаш?!

Дугін *(упарта)*. Выходзь замуж і як мага больш нарадзі дзяцей... Колькі зможаш! Нас павыбівала к чортавай матары, а народ павінен быць моцным. Можа, яшчэ якую-небудзь бяду яму давядзецца ўзяць на свае плечы... Ідзі, Вера...

Вера *(праз слёзы)*. Не разумею...

Дугін. Супакоішся і зразумееш...

Прыбягае Бушцец.

Бушцец. Старшына, танкі!!

Дугін. Дзе?

Бушцец. З-за ўзгорка па беразе пруць!

Дугін. Можа, нашы?

Бушцец. Якое там?! «Фердынанды»!

Дугін. Адкуль яны ўзяліся?

Бушцец. Чорт іх ведае!

Дугін. Ідзі, Вера, ідзі... *(Да Бушцеца.)* Пяхоты не відно?

Бушцец. Здаецца, не...

Вера. Валодзька, мілы... Даруй мяне! Даруй! Я ўсё жыццё перад табой на каленях стаяць буду!!!

Дугін. Лейтэнант, забяры яе!

Прыбягае Лейтэнант.

Дуй хутчэй адгэтуль! Зараз горача будзе! Заскочыш на КП палка! Скажы, каб агнём падтрымалі...

Лейтэнант. А што такое?

Дугін. Танкі аднекуль прарваліся!

Вера. Валодзька!

Дугін *(кідаецца да пралому)*. Узво-од! У каго ёсць гранаты — звязкі, звязкі рыхтуйце! Астатнія ў будынак... Жмі, лейтэнант!

Лейтэнант. Ёсць!

Вера *(крычыць)*. Я люблю цябе, Валодзька! Я люблю цябе!

Лёскат гусеніц танкаў.

Зацямненне.

І зноў руіны нейкага будынка. Разбітая мэбля, каля сцяны на століку патэфон. На падлозе разбіты бюст Гітлера. Ціха. Грымотаў вайны не чутно. У будынку размясцілася на адпачынак наша аддзяленне. Бушцец курыць, Дзерваед зашывае нешта на гімнасцёрцы, Адуванчык снoўдаецца па будынку.

Дзерваед. А старшыну, мабыць, ад нас забяруць... У штаб дывізіі выклікалі...

Бушцец. Які ён старшына?

Дзерваед. Старшына... Ён старшына і ёсць...

Бушцец. Вайна канчаецца... Што рабіць?

Дзерваед. Жыць...

Бушцец. Жыць... *(Падышоў да кавалкаў бюста, пастукаў па галаве прыкладам.)* Праўду кажуць, што ён артыстам быў?

Дзерваед. Хто?

Бушцец. Фюрэр...

Дзерваед. Кажуць...

Бушцец. Устроіў спектакль... Слухай, а яго нехта і радзіў?..

Дзерваед. Ну, вядома ж, не ў капусце знайшлі...

Бушцец. І што адчувала гэта баба, калі радзіла яго?

Дзерваед. Радасць...

Бушцец. І грудзямі карміла?

Дзерваед. Карміла, мабыць... А то як жа?

Бушцец. І вось не захлібнуўся ж ад мацярынскага малака, паскуда... І радзімец яго не схапіў... Ой, сустрэць бы гэту ведзьму, калі яна жывая яшчэ... Ну чаго глядзіш?

Дзерваед. Не крычы...

У гэты момант з другога пакоя выходзіць Адуванчык. На ім вялікага памеру нязграбны генеральскі мундзір, фуражка з высокім верхам. З-пад казырка тырчыць толькі адзін нос. У руках лялька-галыш. Ціхенька падышоў да патэфона, паставіў пласцінку. Палілася песня. Не бравурная, а так... просценькі нямецкі шлягер.

Адуванчык *(блазнавата)*. Іх бін гойтэ дранг нах остэн!

Бушцец *(азірнуўся, спакойна)*. Во дзіцёнак... *(І раптам узвіўся.)* Здымі!! Зараз жа здымі гэта, шчанюк!! Я каму сказаў?!

Адуванчык *(спалохана скідвае фуражку і мундзір)*. Чаго ты?! Чаго затросся, псіх шалёны?!

Бушцец падымаецца і выходзіць. Каля патэфона лёгка стукнуў прыкладам па пласцінцы. Песня захліпнулася.

Ідзі ў санбат! Табе лячыцца трэба... *(Паўза.)* Дзед, а я яго баюся. Калі заводзіцца, у яго вочы мутнымі робяцца. А тут генерал жыў... Генерала ўчора выкурылі... Мабыць, і дзеці ў яго былі... Бачыш, во лялька... *(Уздыхнуў.)* Каб Зоська не згарэла — ёй бы трафей прывёз... *(Запіхвае ляльку ў свой рэчмяшок.)* Дзед, а куды ты пасля вайны?

Дзерваед. Не ведаю...

Адуванчык. І я не ведаю... Дзед, а паедзем куды-небудзь разам? Га? Мы з Лідкай у Сібір дамаўляліся... Лясоў там! Звяр'я! Страляць навучыліся — на паляванне хадзіць будзем... Рыбу лавіць... Га?

Дзерваед. Дадому трэба... У Максюткі... Я і магілкі сваім не зрабіў яшчэ...

Адуванчык. Дадому не хачу. Хачу туды, дзе абсмаленых комінаў няма... Дзе ціха-ціха...

Уваходзіць Дугін. Ён у той жа засціранай гімнасцёрцы, але з новенькімі капітанскімі пагонамі. На грудзях Зорка Героя. Дзерваед і Адуванчык аслупянела падымаюцца.

Дугін *(жартаўліва)*. Вольна... Сам радавы...

Адуванчык *(ашалела)*. Ёш тваю клёш! За што цябе так?..

Дугін *(сур'ёзна)*. За вайну...

Адуванчык. Дай прымераць, га?

Дзерваед. Гэта не мераюць, Лёнька... *(Падышоў да Дугіна, моцна паціснуў руку.)* Ну, то віншую... Гэта добра... Чэснае слова, рады...

Дугін. Дзякую, дзед...

Адуванчык. Ды раскажы хоць!

Дугін. Выклікалі да камандзіва... Прыходжу. Па ўсім штабе шорах. Начштаба накінуўся: у чым ты прыйшоў?! Гімнасцёрка, бачыце, засціраная... Хацеў аднаго старшыну раздзець, каб я пераапрануўся... Пайшлі вы, кажу... Заходжу. А ў камандзіва маршал сядзіць.

Адуванчык. Ідзі ты!

Дугін. Што ж ты, пытаецца, старшына, ад узнагароды бегаеш? Вайна ганяе, во і бегаю... Ну, раскажы, як танкі паліў... Я яму пра Маскву давай расказваць. Не тое, кажа... Я пра Сталінград. Не тое! Я пра гэту рэчку праклятушчую, дзе нас «фердынанды» накрылі. Зноў не тое! Ну, тады, кажу, не па адрасу. Шукайце іншага. А пра Курск чаму не расказваеш, пытаецца? Пад Курскам мяне разжалавалі, што тут расказваць? Смяецца... Акавваецца, званне вярнулі адразу ж... Але шпіталь, перафарміраванне, усялякая катавасія — згубілася...

Адуванчык. Гэта ж трэба! А ты столькі ў радавых хадзіў...

Дугін. А мы ўсе ў радавых... Ад маршала да цябе...

Дзерваед. То добра...

Дугін. А потым Зорку дастае... У мяне ў вачах пацямнела... Я думаў, ордэн будзе... Гэта табе, капітан, і за Маскву, і за Сталінград, і за Курск, і за ўсю вайну... *(Задуменна і сумна.)* За ўсю вайну...

Адуванчык. Ёлкі зялёныя! Герой... Слухай, старшына, цябе ж цяпер паважаць трэба...

Дугін. Паважай, паважай... А заадно збірайся, паедзеш у штаб дывізіі... Машына чакае.

Адуванчык. Нашто?

Дзерваед. Як нашто? Можа, і табе што-небудзь перападзе...

Адуванчык. Не, сапраўды, нашто?

Дугін. Ім там тэлефаніст спатрэбіўся... Загадалі, каб...

Адуванчык. Не паеду!

Дугін *(жорстка)*. Паедзеш!! Гэта я сказаў, малы... Усёк?

Адуванчык *(плаксіва)*. Ну, за што, старшына? Што я табе зрабіў? Я ж прападу без вас...

Дугін (*прытуліў яго да сябе*). Эх ты, Адуванчык... Дурань ты, дурань... Да начальства бліжэй будзеш... На вачах! Хутчэй медаль дадуць ці лычкі якія...

Адуванчык. Не хачу я...

Дугін. Калі што якое, крыўдзіць пачнуць — скажы, што ў аддзяленні Дугіна ваяваў... Цэлы год...

Дзерваед сабраў рэчы Адуванчыка, падае.

Адуванчык. Дзед, ну скажы ты... Колькі там тае вайны засталося? Цэлы я буду...

Дзерваед. Едзь, Лёнька... Нічога, едзь...

Дугін. Давай, давай... Машына чакае... (*Дастае з кішэні шакалад.*) На́ шакаладу на дарогу...

Адуванчык. Не хачу! Мог бы чарку паставіць за Героя...

Дугін. Бяры, што даюць! Ну і бывай, гвардзеец! (*Абдымае.*)

Адуванчык. Ну, то бывайце... Калі што якое дзе-небудзь трохі не таго — ліхам не памінайце... Я вас... люблю... (*І каб да канца не расплакацца — выбег.*)

Дугін. Праводзь яго, дзед...

Дзерваед. Ага... (*Пайшоў.*)

Дугін. І вось яшчэ... Там, каля калонкі, дзве нашыя жанчыны... Ну, рускія, з лагера... Прывядзі, накармі іх... Адна, здаецца, цяжарная...

Дзерваед. Як?

Дугін (*амаль злосна*). Ну, як жанчына цяжарная бывае?!

Дзерваед. То ясна.

Дугін. У цябе знойдзецца што паесці?

Дзерваед. Ды знайду... Ёсць трохі. Кансервы там, тушонка... А малы праўду кажа: магарыч з цябе, старшына... Выставіш ужо нам па грамульцы...

Дугін (*дастае з сумкі бутэльку*). На, п'яніца... Маскоўская! Камдзіў павіншаваў.

Дзерваед. О, то добра... Вечарком зазірні... На трох раздавім... Цяперака нас трое засталося... Сяргей, ты, я...

Дугін. Заўтра папаўненне прышлюць...

Дзерваед. То добра...

Гудзе машына.

Дугін. Ды пачакай ты! Слухай, дзед, нешта мне сумна глядзець на цябе... Аж сэрца заходзіцца...
Дзерваед. Чаго?
Дугін. Мар'я яшчэ ходзіць за табой?
Дзерваед. Ходзіць...
Дугін. Давай я і цябе пераведу куды...

Дзерваед толькі махнуў рукой і выйшаў.

(Адзін.) Ну што ж... Будзем яшчэ раз прымаць роту...

Ідзе ў пралом. Чуваць гук ад'язджаючай машыны.

Голас Адуванчыка. Бывайце, хлопцы! Я вас люблю-ю-ю!!!

Праз нейкі момант у быданак уваходзяць старая Жанчына і Люська. За імі Дзерваед.

Жанчына. А вёска наша, салдацік, чыстая, вясёлая... Антанёва называецца... Чуў, можа?
Дзерваед. Не... Я зараз, сядайце... *(Дастае з рэчмяшка хлеб, рэжа яго, адкрывае кансервы, да Люські.)* Я табе малака дам... У мяне тут згушчонка недзе была...
Жанчына. Вясёлая вёска... Над Нёманам стаіць... Вясной, у паводку, вада аж да парога падбіраецца... А на тым беразе шыро-о-ока, аж да самай пушчы...
Дзерваед. Ешце... Толькі хапаць не трэба... Гэта я ўсё вам у дарогу аддам... І яшчэ таго-сяго назбіраю... *(Да Люські.)* Ну, не хапай ты так, я табе сказаў... Ты пажуй, пажуй... У цябе ж ніхто з рук не вырывае...
Жанчына *(есць)*. Смачна... Каўбасой пахне... Мы з маім старым добрыя каўбасы робім... Ці паверыш, аж да самага лета вісяць, адрэжаш, як свежыя... *(Есць.)*
Дзерваед *(да Люські)*. Ну, усё... Пакладзі пакуль што... Пагаворым... Цябе як завуць?
Люська. Люська...
Дзерваед. Адкуль?
Люська. Крынічанск... Гарадок такі невялікі...
Дзерваед. Чуў, чуў... З лагера цяпер?
Люська. Былі ў лагеры... Паўгода таму баўэр адзін забраў... За свіннямі глядзелі... *(Усхліпнула.)* Цяжарная я, дзядзька...

Дзерваед. Ну што ж... Дзела такое... Людзей пабіла шмат... Радзіць трэба... Дзела такое...

Люська. І нараджу!

Дзерваед. А то як жа?.. На́ згушчонкі... Салодкая. Яно трэба...

Жанчына. Прыязджаў бы ты, салдацік, да нас у Антанёва... Дачка ў мяне вырасла... Ты ж адзін?

Дзерваед. Адзін.

Жанчына. Дык і нявестка табе будзе... А вёска ў нас чыстая, вясёлая...

Дзерваед. Што ты такое кажаш?

Люська. Памаўчы, дзядзька... Хай гаворыць...

Жанчына. О-о, Гальку ты маю не бачыў! Бывала, з бані прыйдзем, яна такая распараная, чыстая, свежым малаком пахне... Як памыецца — заўсёды свежым малаком пахне... А валасы ў яе! У Антанёва яе Вадзяніцай звалі... Русалка, значыцца... [redacted] яе на камень стаўлю... Ля парога ў нас камень ляжыць... Таму што валасы ніжэй пят... І як лён мяккія-мяккія... Пастаўлю і грабянцом іх, грабянцом... А яна аж свеціцца... Сонца вечаровае ў валасах... Аж свеціцца... Прыязджай, салдацік...

Дзерваед. Ты еш, еш...

Люська. Ты, дзядзька, не слухай... Нікога ў яе няма... Ні Антанёва, ні хаты, ні дачкі... У лагеры яны былі... Дачку ў дваццаты блок забралі... Блок такі ў лагеры быў... Яны там аперацыі вучыліся рабіць... І хваробы лячыць... Высокіх дзяўчат выбіралі... Мяне ў той блок забракавалі: ногі тонкія і грудзей няма... А ім трэба, каб усё было... Гальку ўзялі... Сапраўды прыгожая была... Дык во ходзіць цяпер і каго ні сустрэне — за сваю Гальку сватае...

Дзерваед *(да жанчыны)*. Цябе як завуць?

Жанчына. Наста... Наста [redacted] Антанёва... А дачку маю — Галька... Прыязджай, салдацік...

Дзерваед. Я прыеду. Кончу вайну — і да вас у Антанёва...

Жанчына. А вёска ў нас чыстая, вясёлая... Каля кожнай хаты па крыніцы...

Дзерваед. То добра... Ты толькі больш нікому не расказвай пра Гальку. А я прыеду... Гітлера кончым, і прыеду...

Жанчына. Ага...

Дзерваед. Ешце... *(Да Люські.)* Ты хлебам, хлебам макай у згушчонку... Цяпер можна, калі жывот

не забалеў... *(Дастае яшчэ хлеба.)* Гэта вам на дарожку... Нічога, дзеўкі! Нас не скруціш... І гэта перацерпім-перажывём... Нас б'юць, а мы жыта сеем...

Уваходзіць Бушцец, несучы ў руках некалькі банак кансерваў, хлеб, канцэнтраты. Узбуджаны, вясёлы. І раптам нібы натыкаецца на нябачную сцяну. Пасунуўся назад, прыціснуўся спіной да сцяны. Стаіць здранцвела.

Дзерваед *(да Люські).* А ў цябе хоць хто-небудзь застаўся?

Люська. Расстралялі ўсіх... Мы партызанам медыкаменты ў лес перапраўлялі... Як яны даведаліся?

Дзерваед. Значыць, нікога?

Люська. Нікога... Мужа ў армію з вяселля забралі... З папяровай кветачкай на грудзях... Забілі, мабыць... Як яны б'юць, дзядзька... Як яны б'юць...

Дзерваед. Яно нічога... Забываць трэба... Хутчэй забудзеш — лягчэй жыць будзе... А жыць трэба... Трэба жыць... А гэта... чый ён...

Бушцец нерухома стаіць каля сцяны.

Люська *(правяла далоняй па жываце).* Мой... Больш сказаць... няма чаго сказаць... Ён пачаў жыць без любві, пад страхам і бяссільнымі слязьмі... Але без граху, дзядзька... Без граху!

Жанчына. А вёска ў нас чыстая, вясёлая... *(Есць.)*

Дзерваед. А ты не плач... Бяды няма...

Люська. Можна праклінаць бога, вайну, Гітлера, увесь свет, а яго і мяне... за што ж?.. Нам і так дасталася... Што я толькі не рабіла! І ў халоднай вадзе сядзела, каб застудзіцца, і з лесвіцы знарок валілася, і... Што толькі не рабіла... А ён аднойчы сярод ночы пад сэрцам мяне пагладзіў... Знутры, па жываце... Як папрасіўся: не трэба, не вінаваты я, пусці мяне жыць... Я, я неяк супакоілася... Я ж са сваім нават не нацалавалася ўдосталь... З вяселля забралі... Толькі думала пра яго ды ў сне бачыла... У душы насіла... І гэта будзе яго дзіця... Яго. Душа мяне не асудзіць... Ні яго, ні мая... Людзі — хай. Душа не асудзіць...

Бушцец нерухома стаіць каля сцяны.

Дзерваед. Які там суд? Ён твой... І ты яго нікому не аддавай.

Люська. Не аддам...

Дзерваед. Зберажы ад усяго шалёнага свету...

Люська. Зберагу...

Дзерваед. Навучы дабру і любові...

Люська. Навучу... *(Паўза.)* Дзякуй табе, дзядзька... Прыязджай да нас у Крынічанск...

Дзерваед. Яно можна...

Жанчына. Крыніц у нас шмат... І Нёман вясной разліваецца шыро-о-ока...

Люська. Пойдзем, цётка Наста... *(Да Дзерваеда.)* Нас на зборным пункце чакаюць...

Дзерваед. Нá згушчонкі... Еш патрохі... Яно трэба...

Люська. Дзякуй табе, дзядзька... Хай цябе куля абміне... Хадзем, цётка...

Нізка пакланілася Дзерваеду. Жанчына таксама. Выходзяць. Бушцец як здранцвелы стаіць каля сцяны і не міргаючы глядзіць перад сабой. Дзерваед збірае рэшткі прадуктаў, заўважае Бушцеца.

Дзерваед. Сяргей, хто гэта ў нас у роце з Крынічанска быў? Гураў ці Варонін?

Бушцец *(хрыпіць)*. Я...

Дзерваеда як ударыла. Павольна-павольна падымаецца. Падыходзіць да таварыша. Паўза.

Дзерваед *(ціха)*. Яно ўсё так... але дагнаць трэба... Не наша з табой гэта вайна, Сяргей... Не мы яе вынеслі, а яны... Бабы нашы... На іх яна лягла... У іх слязах і ў іх крыві Гітлер пракляты захлынуўся... У іх душах праўда вечная... І любоў. Калі б мне Мар'ю вярнуць... Каб толькі можна вярнуць.

У праломе з'яўляецца Жанчына з дзіцем.

Я б перад ёй да магілы на каленях хадзіў... Не мы ім, а яны нам даравадь павінны... За жудасць, якую перажылі... За страх і слёзы нявінныя, за смерць і пакуты, якія мы на сябе ўзяць не змаглі... За тое, што мы забіваем, а яны нараджаюць... Яно дагнаць трэба... Дзіцё яно дзіцё... Нашае вады з крыніц пап'е, пад нашым сонцам пагрэецца, нашых песень наслухаецца — яно і нашым будзе. Нашы бабы добра спяваюць... Яно дагнаць трэба... Супакоіць...

Бушцец не зварухнуўся.

(Крычыць.) Дагані!!!

Б у щ ц е ц *(зрабіў рух, але, як падкошаны, апусціўся на падлогу)*. Не... магу... *(Таксама крычыць.)* Не магу!!!

Ж а н ч ы н а з д з і ц е м знікае.

З а ц я м н е н н е.

Іваоў руіны нейкага будынка. Ноч. Скрыня з-пад снарадаў, на ёй газнічка, хлеб салдацкі, тры кружкі. Вакол скрыні сядзяць Д у г і н, Д з е р в а е д і Б у щ ц е ц. Ціха так сядзяць. Думаюць. І па ўсёй зямлі цішыня. Як вымерла ўсё. Дзерваед ціха-ціха спявае:

Ой, чыё ж та поле?
Чые ж та пракосы?
Чыя ж та дзяўчына
Распусціла косы.

Д у г і н. Дап'ём?

Д з е р в а е д. Можна...

Д у г і н. Давайце, хлопцы... За Перамогу... Цяпер можна... Сёння ці заўтра капітуляцыю падпішуць... Безагаворачную!! Будзьце жывы! *(П'е.)*

Дзерваед таксама выпівае. Бушцец сядзіць нерухома.

Чаго ты, Сяргей?

Б у щ ц е ц. Га?

Д у г і н. Пі...

Б у щ ц е ц *(бяры кружку)*. Ціха... Як у магіле... Аж мутарна. *(Выпіў, ляпнуў кружкай па скрынцы. Раз! Другі! Трэці! Усё мацней, мацней, мацней.)*

Д у г і н. Хопіць псіхаваць!

Б у щ ц е ц *(кінуў кружку, да Дугіна)*. Ты ў арміі застанешся?

Д у г і н. Не... Здароўя няма...

Б у щ ц е ц. Дарэмна... З Зоркай пайшоў бы далёка... Куды дзявацца? Страляць умею... *(Дастае з-за спіны корцік.)* Біць пад левую лапатку — умею! *(Спрытна ўваткнуў нож у скрыню.)* Гранату з дваццаці метраў у вядро закінуць магу... Усё жыццё буду ўспамінаць вайну... Толькі вайну ўспамінаць...

Д з е р в а е д. Усё міне... Абы жыць...

Б у щ ц е ц. Нічога не міне... *(Дражніць.)* «Абы жыць...» Капітан, хочаш, корцік падару? Пад Ленінградам здабыў... Ён на мяне замахнуўся, а я ду-

маю: «Ого, які прыгожы!» Ды за руку! Ды сапёрнай лапаткай па шыі! Хочаш падару?

Дугін. Давай... *(Бярэ корцік.)*

Дзерваед. Малы пісьмо прыслаў...

Бушцец. Што піша?

Дзерваед. Медаль далі... Ну і прывет усім...

Бушцец. Калі ж наступную чакаць?

Дзерваед. Што?

Бушцец. Вайну... Калі новы Гітлер народзіцца? І чаму так? Чаму ім вераць? Чым больш чокнуты, тым яму больш вераць...

Дугін. Хацеў, сволач, каб усе жылі, як яму хочацца... Як ён гэта бачыць... А не хочаш — трэба прымусіць! Страхам, агнём, куляй, канцлагерам... І народ за ім пайшоў...

Дзерваед. Некалі людзі зразумеюць, што чужым хлебам заўсёды падавішся... Чужое сілай возьмеш — разлічышся... Не ты, дык твае дзеці, не дзеці, дык унукі... Гітлер во разлічыўся... Здох!

Бушцец. Госпадзі, як ціха! Ёсць яшчэ гарэлка?

Дугін. Няма. Хопіць.

Дзерваед. Сеяць трэба...

Бушцец. Што?

Дзерваед. Нічога...

Бушцец раптам засмяяўся.

Дугін. Чаго ты?

Бушцец. Бачыш, колькі друзу? Колькі спаленага? Пабітага? Зруйнаванага па ўсёй зямлі?

Дугін. Ну...

Бушцец. А калі і ў нашых душах тое ж... Га?

Дзерваед. Адбудуем. Не прывыкаць. Абы трохі ціхага часу далі... Добраму чалавеку нічога не трэба... Абы ціхі час... Ён і хлебам накорміць усіх, і дзяцей вырасціць, і песню добрую складзе, і зямлю кветкамі засее... Дайце яму гэтую часіну! Не чапайце вы яго! Не дадумаліся людзі яшчэ, што на зямлі на ўсіх нас адна душа... Што пачынаць ваяваць — супраць сябе ж ваяваць, што пачынаць забіваць — сябе ж забіваць... Адна ж душа...

Бушцец. Гэта і ў цябе, і ў Гітлера, і ў тваёй Мар'і?

Дзерваед. Пры чым тут Гітлер?

Бушцец. Тады не ный тут! Развёў дэмагогію... Адна душа... Як хто, а я нікому нічога не забуду! Ніколі. У мяне ўсё агнём і крывёй у сэрца ўвайшло... Адна душа... Іх усіх трэба пад корань! Як заразную балячку — гарачым жалезам!

Дугін. Ладна, хопіць... А то дагаворыцеся...

Паўза.

Дзерваед. Спаць пойдзем, ці што?

Дугін. Я не буду... Зоркі нізкія...

Дзерваед. Пыталіся цябе сёння, старшына... Забыўся сказаць. Калі ў камандзіра быў...

Дугін. Хто?

Дзерваед. Ваенурач. З армейскага шпіталя. Я кажу: камандзір выклікаў... Заўтра заедзе, сказала...

Бушцец. Знайдзі яшчэ грамульку, капітан...

Дугін. Уставаць заўтра рана... З саюзнікамі сустракаемся... Быць ва ўсім парадзе... *(Зірнуў угору.)* Ды хоць бы хмары нацягнула, ці што?

Бушцец. Чаго ты?

Дугін. Ды не магу. Зоркі цягнуць... Аж трасе...

Дзерваед. Закурым...

Маўчаць. Кураць. Думаюць. На зямлі цішыня. Зумер палявога тэлефона.

Дзерваед. Звоняць, здаецца, старшына...

Дугін падымае трубку.

Дугін. Што, Лісянкоў? Чаму не спіш?.. А-а-а... Ну, давай... Слухаю, Іван Данілавіч, слухаю... Не, не спаў... Ды ўсё тут ціха, што яны выдумалі?! Во няхай заўтра прыходзяць і шукаюць, каго ім трэба! Добра, мы можам адысці, хай бамбяць, калі так баяцца... Што? Якая каштоўнасць? Іван Данілавіч, а мы не каштоўнасць? Вайна канчаецца... Ладна, яшчэ раз праверым... Злазім і ў падвалы... Хай прыязджаюць... Добра... Першы ўзвод вазьму... Усё як з іголачкі...Усё нармальна. Спакойнай ночы... *(Паклаў трубку, нервова.)* Кампалка званіў! Амерыканцаў нехта напужаў... Баяцца прыязджаць, кажуць, што да таго, як мы падышлі, тут снайпер сядзеў і зрэдку пастрэльваў... Самалёты гатовы прыслаць бамбіць...

Бушцец. Ну і няхай бамбяць!

Дугін. Нельга... Архітэктурная каштоўнасць... Дванаццаты век...

Бушцец. О-о-ой!

Дугін. Аж смешна! Як які-небудзь вывіх на зямлі — усё на нас! Усім павінны мазгі ўпраўляць: Чынгісхану! Рыцарам! Напалеону! Кайзеру! Гітлеру! Як пракляцце якое на народ! Тыдзень тут стаялі, а нам зараз шукай яго!

Бушцец. Пазвані заўтра і скажы, што ўсё аблазілі і нікога не знайшлі...

Дугін. Не... Давайце для ачысткі сумлення глянем... Роту падымаць не буду... Самі зірнём... Чорт іх ведае... Можа, затаіўся дзе... Дзед, на́ ліхтарык, злазь у падвалы, пасвяці там... Толькі калі што-якое — не лезь здуру, адразу назад...

Дзерваед. То добра... *(Пайшоў да пралому, потым нечакана і хутка вярнуўся.)*

Дугін. Што, дзед?

Дзерваед. Гэта... Спытаць хацеў...

Дугін. Пра што?

Дзерваед. Нешта хацеў, а во з галавы выскачыла... Чорт!

Дугін *(усміхнуўся)*. Ускочыш назад — спытаеш... Ідзі.

Свецячы ліхтарыкам, Дзерваед палез у падвал.

(Глядзіць угору.) Што гэта... Царква, ці што?

Бушцец. Чорт яе ведае! Можа, ратуша якая...

Дугін. Злазь наверх... Там, я бачу, закуткоў, як кратовых нор...

Бушцец. Дык завалена ўсё к чортавай матары...

Дугін. На вуліцы дрэва... Можа, [illegible] дрэва як...

Бушцец. Ага...

Дугін. Толькі ж глядзі! Сваю галаву я табе не пазычу...

Бушцец *(аглядаючы аўтамат, радасна)*. Усё будзе абгэмахт, капітан...*(Пайшоў у пралом, спыніўся, блазнавата ўсміхнуўся.)* Іш, геррой!

Дугін. Ідзі, дурань... А я пасты праверу на ўсялякі пажарны...

Бушцец знікае ў праломе. Дугін глядзіць угору.

Ну і свецяць... *(Задуменна.)* Свецяць...

Пайшоў. Некаторы час будынак пусты. Потым у адной сцяне з рыпам адчыняецца патаемны ход, і ў чорнай яго пройме з'яўляецца маленькая постаць. Гэта падлетак. Хлапчук. Худы, мурзаты, валасы ўскудлачаныя, вар'яцкія затраўленыя вочы... У руках снайперская вінтоўка. Не міргаючы глядзіць ці то на газнічку, ці то на кавалачак чорнага хлеба, што застаўся на скрыні. Павольна-павольна набліжаецца да газнічкі і скрыні. Мычыць нешта. Адным горлам. Мабыць, нямы. Падышоў. Глядзіць на хлеб. Вінтоўку паклаў на зямлю. З'яўляецца Дугін.

Дугін *(даволі гучна)*. Гэй, ты што тут забыўся?

Але падлетак нават не зварухнуўся. Ён узяў хлеб і павольна-павольна падымае яго над сабой. Разглядвае. Мычыць.

(Больш гучна.) Я цябе пытаюся... Што за чорт!

Нямы трымае акраец і мычыць.

Ты што, аглух? Ану-ка павярніся!

І ён павярнуўся. Але не ад загаду капітана, а так, сам па сабе. І ўбачыў Дугіна! І адразу ж, як толькі ўбачыў, віскнуў дзікім зверком, кінуў хлеб, схапіў вінтоўку, адскочыў да сцяны. Мычыць.

Ого! Ціха, ціха... Не ерапенься... Усё гут... Усё алес гут... Крыг капут... Гітлеру вашаму трындзец... Ніхто цябе не зачэпіць. Пакладзі вінтовачку... Ду іст кляйне... Ніхт фашыст, ніхт зольдат... Пакладзі вінтовачку, пакладзі... Ты чуеш?

Але Дугін не зразумеў ці забыўся, што той не чуе. І зрабіў крок. Адзін толькі крок. Са ствала шуганула полымя. Схапіўшыся за жывот, Дугін сагнуўся. Нямы кінуўся ў сваю дзірку.

(Стогнучы.) Во паскуда! Ах, каб ты здох... Так па-дурному...

З падвала выскоквае Дзерваед.

Дзерваед. Старшына!!!
Дугін. Спакойна, партызан... Усё алес гут.

Аднекуль зверху саскочыў Бушцец.

Бушцец. Што? Што такое?
Дугін. Ён тут... Ах, саюзнічкі... *(Паказвае на дзірку.)* Тут... шчанюк пракляты...
Бушцец. Так, партызан, глядзі тут... Я зверху! Там такая ж нара ёсць... Зараз мы яго, суку, прычэшам! *(Пабег.)*

Дугін. Не суйцеся дарэмна... Яго лёгка ўзяць... Глухі... Ні храна не чуе...

Бушцец. Зараз анямее, сука...*(Палез наверх.)*

Дзерваед. Як жа ты гэтак, Валодзя?

Дугін. Дурань! Пісталет не дастаў... Што, што, дзед, ты ў мяне спытацца хацеў? Пытайся... пакуль не позна...

Дзерваед. Так... нічога... Пакажы, куды цябе...

Дугін. Потым, потым... Ідзі, Сяргею памажы... Толькі не падлезце здуру, як я...

Дзерваед. Цярпі, цярпі, старшына...

Дугін. Што ж мне яшчэ рабіць?

Дзерваед. А мы зараз...

Перасмыкнуў затвор аўтамата і нырнуў у дзірку.

Дугін *(як-кольвечы распраміўся, шэпча).* Вера-а... Пачуй мяне... Ты ж недалёка... Прашу... Пачуй... Убач у сне ці так... Толькі пачуй...

У праломе ўзнікае **Жанчына з дзіцем.**

Я не вінаваты перад табой... Даруй, што хаваўся за гэту праклятую пахаронку... Пад Курскам быў паранены, Вера... Так, пусцяковіна... Але... цяпер можна... Цяпер ужо можна... Ні мужам, ні бацькам я быць ужо не змог бы... Ніколі... Ні для каго... Выйсця не было, Вера... Гэта не той цяжар, які можна ўзяць на плечы жаночыя... І я ўспомніў пра лес, Вера... Пра лес сорак першага... І сышоў у яго... Пройдзе час... ты зразумееш, што іншага мне не заставалася... Ты чуеш мяне?!

Жанчына ў праломе калыхае дзіця.

Нарадзі іх... Як мага больш нарадзі дзяцей. Толькі ніколі, ніколі не кармі іх грудзямі, калі ў цябе будзе злосць у сэрцы... Хай лепей будуць галоднымі, хай плачуць — не кармі! Пакуль не прымірышся з людзьмі і са ўсім светам... Пакуль у душы спакой не з'явіцца... Спакой, цішыня і любоў... Пакуль зоркі не зазвіняць...

Павярнуўся і пайшоў да Жанчыны з дзіцем, да пралому. Спыніўся, падняў рукі, нібы хацеў абняць і Жанчыну, і дзіця, і свет, і ўсе яго пакуты.

Я люблю цябе, Вера!!! Я люблю цябе!!!

Падае ў пралом. Жанчына з дзіцем знікае. Праз хвіліну з патаемнага ходу выкочваецца нямы падлетак. За ім, трымаючы ў адной руцэ аўтамат, а ў другой свой салдацкі рэмень, ідзе Дзерваед. Ідзе і з усяго размаху б'е рэменем па чым папала.

Дзерваед *(б'е)*. Во табе «хайль»! Во табе «Гітлер»! Во табе «млека»! Во табе «матка»! Я цябе навучу! Радзіму любіць! Я цябе...

З дзіркі, трасучыся, выскоквае Бушцэц. Белы, страшны. Падбег, адштурхнуў Дзерваеда.

Бушцэц *(хрыпіць)*. Не та-а-а-ак!!!

Дзерваед. Сяргей!

Але Бушцэц ужо ўскінуў аўтамат. Асечка! Перасмыкнуў затвор. Асечка! Яшчэ. Асечка!

Кінь! Ну яго, шчанюка... Сам здохне...

Бушцэц. Дай аўтамат!!!

Дзерваед. Не чапай! Ён жа калека! Мычыць толькі... Кінь, Сяргей! Калека ж...

Бушцэц. Дай, сволач, аўтамат! Я вас усіх! Жаласнікаў! У расход!!

Схапіўся за ствол аўтамата, цягне да сябе. Дзерваед змагаецца з ім.

Дзерваед. Сяргей, супакойся! Апамятайся ты!

Бушцэц. Усё адно кончу! Разам з табой, падла! За Мішку Гальчанскага! За Люську! За бацьку! За ўсіх!!!

Дзерваед. Пусці!

Змагаюцца. Удвух пачалі падаць, трымаючыся за аўтамат. Упалі! Аўтамат стукнуўся прыкладам аб каменную падлогу і ад сатрасення сам па сабе стрэліў. Бушцэц устаў і здзіўлена-здзіўлена паглядзеў на нямога падлетка, што заціснуўся ў кут. Твар яго стаў светлым, цёплым, нібы ў тую ж мінуту пасля стрэлу ён зразумеў нешта важнае і вялікае. Потым пачаў асядаць на зямлю.

Дзерваед *(падпоўз да яго, перасмыкнуў затвор)*. На́, Сяргей, на́! Рабі што хочаш. Гэта не я... Прыклад ударыўся... Само. Бяры страляй... Толькі мяне спачатку, а потым яго... Яно нічога...

Б у ш ц е ц *(раптам усміхнуўся).* Дурань ты, партызан... Дурань... Патрымай мяне... Кружацца... Зоркі кружацца...

Д з е р в а е д *(прыціскаючы таварыша да сябе).* У-уй, гады... Уй, гады!

Б у ш ц е ц. Баяўся я цябе, дзед... Чаго я цябе баяўся?.. Цяпер глядзі... Цяпер можна... Эх, дзе-ед...

Д з е р в а е д. Ты не гавары, не гавары...

Б у ш ц е ц *(трызніць).* Піць... Была маленькая светлая крынічка!.. Люська адбівалася ў ёй... У кароценькім паркалёвым плацці... Каля маіх губ адбівалася... І я п'ю яе валасы, яе вочы, яе кароценькае плацце. П'ю і напіцца не магу... Эх, дзе-ед... *(Памірае.)*

Д з е р в а е д *(прыціскаючы яго да сябе).* Яно нічога... Ты засні... Цябе прымуць зоркі... І душа твая змучаная адагрэецца каля іх святла... Адагрэецца... І шмат хто ўспомніць цябе добрым словам... Ты спі... А я пайду... Я далажу... Яно трэба...

Асцярожна паклаў Бушцеца на падлогу, стаў падымацца сам. І ў той жа момант у праломе ўспыхнула рознакаляровае зарава. Загрукаталі аўтаматы, вінтоўкі, пісталеты. Як салют па тых, хто толькі што загінуў. Па апошніх. Дзерваед як-кольвечы дабраўся да сцяны, трымаючыся рукой за параненае вайной сэрца. А кананада нарастала, шырылася, трасіруючыя кулі ляцелі з зямлі да зорак. І з гэтай кананады вырас немы нечалавеча радасны крык-стогн: «ПО-БЕ-Е-Е-ДА-А-А-А!!!» Але не чуў наш салдат гэтае доўгачаканае весткі. Не было ў яго сілы пачуць гэта. Не бачыў ён і таго, як глуханямы нямецкі падлетак знайшоў хлеб і грыз, прагна грыз яго. Прагна еў рускі салдацкі хлеб. А Дзерваед плакаў. Горка, няўцешна. Грымеў салют над усёй зямлёй, радаваліся ўсе людзі. А Дзерваед плакаў.

Д з е р в а е д. Даруй... Даруй мне, Мар'я... Мы больш не будзем. Мы больш ніколі не будзем... Даруй...

І ўзнікла **Ж а н ч ы н а з д з і ц е м**, і стала набліжацца да салдата. І падышла, трымаючы на руках сваё дзіця, сваё прадаўжэнне на гэтай зямлі. Падышла зусім блізка да свайго мужа і салдата і спынілася, каб суцешыць яго. Грымеў салют. А далёка ад свайго разбуранага дома, далёка ад спаленай зямлі сваёй сядзеў і плакаў просты салдат. **С а л д а т-п е р а м о ж ц а.** Радавы.

З а ц я м н е н н е.

1982 г.